



סדרת הרמטכ"לים

2

רב-אלוף יגאל ידן

ראש המטה הכללי השני של צה"ל



רב-אלוף יגאל ידן
ראש המטה הכללי השני של צה"ל

רב-אלוף יגאל ידין

ראש המטה הכללי השני של צה"ל

תחקיר וכתיבה : רס"ן גיא אביעד

עריכה לשונית : ע"ץ ספי שפר

עיצוב עטיפה : ע"ץ יאיר לינדנברג

הוצאה לאור : תחום המולטימדיה והפרסומים בחטיבת תוה"ד

תמונות : ארכיון צה"ל ועיתון "במחנה"

מועד הוצאה לאור : ינואר 2017

תוכן העניינים

5.....	הקדמה
7.....	רקע משפחתי
8.....	ילדות
9.....	בשורות ה"הגנה"
12.....	ראש אגף המבצעים במלחמת העצמאות
20.....	ראש המטה הכללי
27.....	מרמטכ"ל לפרופסור לארכיאולוגיה
31.....	בין מדבר יהודה לביטחון ישראל
37.....	ארכיאולוג בעל שם עולמי
40.....	מוועדת אגרנט לפוליטיקה
44.....	סגן ראש הממשלה
48.....	אחרית דבר
49.....	נספח
50.....	הערות

הקדמה

ספר זה מהווה חלק מסדרת פרסומים, המתעדת את קורות חייהם של ראשי המטה הכללי של צה"ל למן ראשיתו של הצבא.

משחר הקמתה של מדינת ישראל היו הרמטכ"לים בעלי תפקיד מרכזי בעיצוב דמותה הדמוקרטית והביטחונית של המדינה ותרמו לה תרומה עמוקה ומהותית. ראש המטה הכללי הינו הדרג הפיקודי העליון בצבא ההגנה לישראל – צבא העם של מדינת ישראל - ותפקידו להבטיח את מוכנות הצבא לשעת מלחמה ולפקד על הפעלת הכוח כאשר הצבא נדרש לכך. הרמטכ"ל נתון למרות הממשלה וכפוף לשר הביטחון, ומתוקף כך מהווה את הסמכות הבכירה בעניינים צבאיים. לפיכך, לאופן החשיבה ולניתוח המקצועי שלו יש משקל רב בתהליך קבלת ההחלטות ברמה המדינית והאסטרטגית.

סקירה זו, שנכתבה על-ידי רב-סרן גיא אביעד מהמחלקה להיסטוריה של צה"ל, יוצאת לאור במטרה להנציח את פועלם של ראשי המטה הכללי לדורותיהם, ולהביא לידיעת המשרתים בצה"ל את עשייתם הרבה למען ביטחון המדינה ולמען החברה בישראל בכלל. הסקירה עוברת באופן כרונולוגי דרך תחנות חייהם של ראשי המטה הכללי ומביאה אל הכתב את סיפורם – סיפור של עשייה ביטחונית ענפה, של אחריות כבדה ושל עשייה מכרעת בראש חומת המגן של מדינת ישראל – צה"ל.

אל"ם (במיל") ד"ר יגאל אייל

רמ"ח היסטוריה

רקע משפחתי

יגאל סוקניק (לימים ידן) נולד ב-20 במארס 1917 בירושלים והיה לבנם הבכור של בני הזוג אליעזר ליפא וחסיה סוקניק. הוריו ילידי העיר ביאליסטוק, שנמצאה באותה תקופה בתחומי רוסיה וכיום שייכת לפולין, עלו טרם היכרותם לארץ ישראל בשנת 1912 והתיישבו בנפרד בירושלים. אליעזר סוקניק החל את לימודיו בבית המדרש למורים בבית הכרם, בעוד חסיה פיינסוד החלה לעבוד בגן ילדים בעיר העתיקה, לאחר שרכשה השכלה פדגוגית בברלין בשנים 1909-1911, טרם עלייתה¹. אליעזר וחסיה התוודעו זה לזה בירושלים ונישאו בשנת 1914. בתקופת מלחמת העולם הראשונה ניהלה חסיה סוקניק את גן הילדים העברי הראשון שהוקם על-ידה מחוץ לחומות העיר העתיקה, בעוד בעלה שימש כמורה וכן כשומר במושבות העבריות ביהודה ובגליל².

בשנת 1917 הכביד המושל התורכי אחמד ג'מאל פאשה, את ידו על היישוב היהודי בארץ ישראל, בשל חשיפת רשת הריגול ניל"י ולאור התגייסות רבים מבניו, ובהם גם אליעזר סוקניק, לשורות הגדודים העבריים שפעלו במסגרת הצבא הבריטי, אויבתה של תורכיה במלחמה. על רקע מדיניות הרדיפה והגירוש של השלטון התורכי קרא אליעזר סוקניק לבנו הבכור יגאל ואמר: "אם לא יגאל אחרים יגאל לפחות הוא עצמו"³.

לאחר מלחמת העולם הראשונה, נסקו הקריירות של בני הזוג סוקניק לגבהים חדשים. האם חסיה מונתה למפקחת על גני הילדים בירושלים, ובמסגרת תפקידה הנהיגה מספר שינויים, התקפים עד היום, הן לגבי מבנה הגן וצורת הישיבה בו, הן לגבי השיטות להפעלת הילדים והן לגבי דרך הזנתם. בנוסף, היא עסקה בהוראת גנות בסמינר, הייתה פעילה למען שיוויון זכויות לנשים ונמנתה עם ועדה מטעם הקונגרס הציוני אשר בחנה את מבנה מערכת החינוך בארץ⁴. האב אליעזר פנה למסלול אקדמי, ובתחילת שנות העשרים למד לתואר ראשון בארכיאולוגיה באוניברסיטת ברלין ובבית הספר לארכיאולוגיה של המסדר הדומיניקני בירושלים. בשנת 1926 הוא הוסמך לדוקטור מטעם דרופסי קולג' בפילדלפיה, ועם הקמת האוניברסיטה העברית על הר הצופים ייסד את הקתדרה לארכיאולוגיה והיה לארכיאולוג העברי הראשון ולאחד מבכירי חוקריה. בתחילה, הוא חשף את החומה השלישית בירושלים מתקופת המלך החשמונאי אגריפס,

בהמשך חשף ממצאים בתל ג'רישה (גבעת נפוליאון ברמת-גן), ובסוף שנות העשרים התמקד בחקירת בתי כנסת יהודיים, ובין השאר גילה את בית הכנסת העתיק בבית-אלפא ובו פסיפס המזלות.⁵ לצד עיסוקיהם הענפים, הרחיבו אליעזר וחסיה סוקניק את משפחתם והביאו לעולם שני אחים לבנם בכורם יגאל. בשנת 1920 נולד בנם השני יוסף, שהיה לימים לשחקן קולנוע ולשחקן ידוע בתיאטרון הקאמרי, ובשנת 1929 נולד בנם השלישי מתתיהו, שהיה מראשוני הטייסים בחיל האוויר ונפל במלחמת העצמאות מול חוף תל-אביב. הזוג סוקניק גידל את ילדיו על בסיס ערכי מוסר ורוח, קידש את הלמידה והשקדנות המתמדת ומעל לכול – חינכם לאהבת אדם, לתרומה לחברה ולנתינה לזולת.

ילדות

תקופת ילדותו של יגאל ידין עברה עליו בשכונת רחביה בירושלים. הוא גדל בבית ספוג באווירה אינטלקטואלית, ומגיל צעיר מאוד נחשף לעבודתו של אביו והתאהב במדע הארכיאולוגיה, אשר עתיד להיות לעיסוקו העיקרי ולהקנות לו תהילת עולם. כבר בגיל שלוש שוטט עם אביו בתל אל-פול מצפון לירושלים ונחשף להתלהבותו לעתיקות. אמנם, סיור זה גרם לו לטראומה קלה, עת כמעט ונשכח על-ידי אביו כשזה הלך שבי אחר האבנים ושברי החרס במקום, אך מאז הייתה הארכיאולוגיה למצפן המכוון את חייו.⁶

את ראשית השכלתו רכש יגאל ידין בבית הספר של "החברה החינוכית של ההורים", אשר הוקם בשנת 1920 על-ידי דבורה קלן.⁷ בית ספר זה שכן בארמון שנבנה עבור מלך אתיופיה והיה ממוקם ברחוב החבשים, לא הרחק משכונת מאה שערים. היה זה מוסד לימודי, ששילב גן ובית ספר עממי לתלמידים בגילאי 3-12 וחינך את הילדים בגישה חופשית למשחק, ללימוד, לאמנות ולידיעת הארץ.⁸ שיטת לימוד זו השתלבה היטב עם החינוך מבית וחיזקה את נטייתו של יגאל ידין לחיי רוח ומדע בתקופת עיצוב אישיותו. בתחילת שנות השלושים הוא החל את לימודיו התיכוניים בגימנסיה העברית ברחביה, שהייתה לבית הספר התיכון הראשון בירושלים ולאחד ממוסדות הלימודים היוקרתיים בארץ. יגאל ידין למד לצידם של בני האליטה הירושלמית וזכה לרמת חינוך מעולה.

במקביל, היה לפעיל בתנועת הצופים, ושם החל לגלות ניצנים ראשונים של כושר מנהיגות המהול בכריזמה אישית, אשר לא יאחר לפרוץ.⁹

בשורות ה"הגנה"

בשנת 1933, בעיצומם של לימודיו התיכוניים, הצטרף יגאל ידין לשורות ארגון ה"הגנה". כנער בן 16 הוא נטל חלק באימוני נשק ושדאות ועבר הכשרה בסיסית כפעיל הארגון במחוז ירושלים. משסיים את חוק לימודיו כעבור שנתיים, עבד לפרק זמן קצר כפקיד במחלקת ההגירה בממשל הבריטי. אולם, עבודה זו הייתה ממנו והלאה, והוא שם לו למטרה ללכת בדרכי אביו וללמוד ארכיאולוגיה. באוקטובר 1935 החל את לימודיו לתואר ראשון בחוג לארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית ועשה את צעדיו הראשונים בעולם האקדמי. אולם, חזון לחוד ומציאות לחוד. עם פרוץ המרד הערבי הגדול באביב 1936, נקטעו לימודיו לטובת פעילות ב"הגנה". יעקב פת, מפקד ה"הגנה" בירושלים, שלח את יגאל ידין בן ה-19 תחילה לכפר עציון, כדי להדריך את תושביו בשימוש בנשק, ובהמשך – כדי לסייע בהגנה על קריית ענבים. בקיבוץ זה, שחלש על הדרך המחברת את תל-אביב לירושלים, עסק יגאל ידין באימון התושבים ובהכנתם להגנה מפני פשיטות של תושבי הכפרים הערביים השכנים. בעת שהייתו בקריית ענבים הוא התוודע ליצחק שדה, אשר דגל ביוזמה התקפית וביציאה מן היישוב המגודר. בעידודו של יצחק שדה הוקמה "הנודדת", שהייתה ליחידה נידת, אשר שימשה לפעילות התקפית במרחב, ויגאל ידין נטל במסגרתה חלק בפטרולים, בסיוורים ובמארבים אלימים.¹⁰

בסתיו 1936 החל יגאל ידין את שנת לימודיו השנייה באוניברסיטה, ובין סמסטר אחד למשנהו שב לפעילותו ב"הגנה" כמדריך בקורס למפקדי כיתות בארגון. בקיץ 1938, עם חזרתו מסיוור לימודי מקיף בתורכיה וביוון, הוא זומן למפקדת ה"הגנה" בירושלים, קיבל את כינויו המחתרתי הראשון בארגון – "חגי" – ומונה למפקד יחידה ממונעת במסגרת משטרת היישובים העבריים, שהופעלה תחת פיקוד בריטי. במסגרת תפקידו,

הוא ערך סיורי לילה, הציב מארבים בשטח הפתוח במרחב ירושלים ומנע פגיעה ביישובים.¹¹ תפקידיו הצבאיים, הן כלוחם והן כמדריך, מילאו את עיקר זמנו של יגאל ידין בחודשי הקיץ של שנת 1939 והעלו את קרנו בארגון ה"הגנה". אולם, אהבתו העיקרית הייתה ונותרה הארכיאולוגיה, ובתחילת שנת הלימודים האקדמית שב לספסלי האוניברסיטה. באביב 1940 השתתף יחד עם כיתת הלימוד שלו בחפירות בתל ג'רישה, והמשיך את פועלו של אביו אשר חפר שם כעשור לפניו. אולם, פעם נוספת טפחה המציאות הביטחונית על פניו ואילצה אותו לדחוק הצידה את לימודיו. על רקע מלחמת העולם השנייה, אשר תפסה תאוצה עם הכיבוש הנאצי את מערב אירופה, נקרא יגאל ידין לקחת חלק פעיל ב"הגנה" ולהשתלם בקורס למפקדים בגיועה.

במהלך הקורס הוא התבלט כהוגה דעות צבאי וגילה בקיאות מרשימה בתורות הלחימה. יכולותיו האינטלקטואליות צדו את עינו של רמטכ"ל ה"הגנה" יעקב דורי, ובסוף שנת 1940 זימן זה ללשכתו בתל-אביב את יגאל ידין. יעקב דורי התרשם עמוקות מיכולת הלמידה ומהשיטתיות של יגאל ידין בן ה-23, ובסוף שנת 1940 מינה אותו כעוזרו האישי וכשלישו.¹² עם כניסתו לתפקיד, עבר יגאל ידין מירושלים לתל-אביב והדבר הצריך אותו לאמץ כינוי מחתרתי חדש, משום שהשם "חגי" כבר היה בשימוש במחוז תל-אביב של ה"הגנה". מאחר שכשליש היה עליו לשפוט את החלטותיו של "דן", כינויו המחתרתי של יעקב דורי, נבחר לו השם "ידין", הלקוח מהתנ"ך - "דן ידין עמו" (בראשית מ"ט, 16). שם זה החל להתנוסס על מסמכי ה"הגנה" מסוף 1940, ולימים אומץ על-ידו כשם משפחתו. במסגרת תפקידו, ארגן יגאל ידין את משרדו של יעקב דורי, ענה בשמו על מכתבים ונטל חלק בפגישות ובדיונים עם ראשי הארגון. מקומו המיוחד של יגאל ידין במנגנון ה"הגנה" חשף אותו לרבדים העמוקים של פעילות הארגון, הוא היה לדמות מוכרת לכל שדרת הפיקוד ובעיקר רכש מיומנות בעבודת מטה, שעתידה לשרתו בעתיד בתפקידים בכירים ובשעות קשות. במקביל לעבודתו במפקדת ה"הגנה", לא נפקד מקומו ממערך ההדרכה של הארגון, ובין יולי לאוקטובר 1941 שימש מדריך בקורס למפקדי מחלקות בגיועה.¹³ חרף עבודתו האינטנסיבית ב"הגנה", לא זנח יגאל ידין את חייו האישיים, וב-21 בדצמבר 1941 נשא לאישה את כרמלה רופין, הצעירה ממנו בארבע

שנים, בתו של ד"ר ארתור רופין¹⁴, אותה הכיר באגודת הבוגרים של הגימנסיה העברית ברחביה.¹⁵

בשנים הראשונות לנישואיהם חלקו בני הזוג ידין זמן משותף מועט. בעוד כרמלה שירתה בחיל העזר לנשים במסגרת הצבא הבריטי בבסיס סרפנד (צריפין), היה יגאל ידין שקוע בעבודת מטה ב"הגנה", שעיקרה היערכות לפלישה גרמנית לארץ ישראל. גם כאשר חלפה הסכנה כתוצאה מתבוסת מדינות הציר באל-עלמיין בנובמבר 1942, עמד לרשותו זמן מוגבל למדי לחיי משפחה. בשנת 1943 הוא התמנה לראש יחידת המבצעים של המטה הכללי של "ההגנה", וכעבור כשנה שימש כסגן מפקד מחוז תל-אביב מטעם הארגון. בקיץ 1945, על רקע סיומה של מלחמת העולם השנייה, פיקד יגאל ידין על קורס מפקדי המחלקות בגיוערה, שמנה 131 חניכים והכשיר דור חדש של מפקדים בשורות הארגון.¹⁶

בשנת 1945 כבר היה יגאל ידין דמות בולטת ב"הגנה", ודומה כי דרכו נסללה לרמות הפיקוד הגבוהות ביותר בארגון. אולם, עם פרישתו של יעקב דורי מתפקידו בשל ויכוח על תפקידים וסמכויות עם ראש המפקדה הארצית של הארגון, משה סנה, ומינויו של יצחק שדה למחליפו, התאפיינה גם דרכו של יגאל ידין במהמורות. בינו לבין סנה ושדה היו חילוקי דעות על אודות זהות האויב שכלפיו יש לכוון את המאבק. יגאל ידין סבר כי על "ההגנה" להיערך ללחימה בערבים, בעוד מפקדיו דגלו במאבק בבריטים. אולם, הקש ששבר את גב הגמל והביא באותה שנה לפרישתו מהארגון היה קשור דווקא בסוגיה טקטית. בינו לבין רמטכ"ל "ההגנה", יצחק שדה, התגלע ויכוח באשר לשאלת החימוש של כיתה. בעוד שיגאל ידין ראה בכיתה את יחידת היסוד למחלקות, לפלוגות ולגדודים, ודרש לחמש אותה בתת-מקלע, הרי שיצחק שדה ביקש לחמש בתת-מקלע את החוליות. בשל הדומיננטיות של יצחק שדה ושל פקודיו בפלמ"ח, הייתה ידו של יגאל ידין על התחזונה, והוא החליט לעזוב את תפקידו ולהתרכז בלימודיו.¹⁷

בסתיו 1945 שב הזוג ידין לירושלים ובה בעת קיבל יגאל את הסמכתו לתואר שני בארכיאולוגיה מהאוניברסיטה העברית. משהתפנה מעיסוקיו ב"הגנה", שם לו למטרה לסגור את המעגל האקדמי ולהתמקד בלימודיו לדוקטורט בארכיאולוגיה. הוא בחר

לכתוב את עבודת הדוקטורט על אודות תורת המלחמה וכלי הנשק בארצות המקרא, והתלבט האם להשלים את התואר באוניברסיטה העברית או באוניברסיטת שיקגו, ארה"ב. הוא החליט לבסוף להישאר בירושלים, ובשנים 1946-1947 התמקד בכתיבת עבודת המחקר והתפרנס למחייתו ממתן הרצאות והדרכה במוזיאון רוקפלר. היו אלה אפוא שנים רגועות למדי עבורו, אשר לא רמזו ולו במעט על תנועה נוספת במטוטלת חייו, אשר נעה בין עולמו האקדמי לבין עיסוקו הצבאי.¹⁸

ראש אגף המבצעים במלחמת העצמאות

באוקטובר 1947 היה יגאל ידין שקוע, כאמור, בעבודת הדוקטורט שלו באוניברסיטה העברית לקבלת תואר שלישי בארכיאולוגיה וראה עצמו הולך בדרכי אביו. אולם, שוב כבעבר, למציאות הביטחונית הקשה הייתה דינמיקה משלה, ובסוף אותו חודש זומן לפגישה בתל-אביב עם דוד בן-גוריון. בפגישה נמסר ליגאל ידין כי ראש המטה הכללי יעקב דורי חולה ומתקשה למלא את תפקידו, ולפיכך הוא מתמנה לראש אגף המבצעים.¹⁹ יגאל ידין לא יכול היה לסרב לבקשת בן-גוריון בימים הדרמטיים שקדמו לכינוס עצרת האו"ם לדיון על עתיד הארץ, וב-16 בנובמבר 1947 נחתם המינוי.²⁰ כשבועיים לאחר כניסת המינוי לתוקף, התחוללו שני אירועים בו-בזמן אשר עתידים היו לעצב את חייו של יגאל ידין. ב-29 בנובמבר 1947 קיימה העצרת הכללית של האו"ם הצבעה על עתידה של ארץ ישראל, וברוב של 33 מדינות לעומת 13 מתנגדות ו-10 נמנעות התקבלה תוכנית החלוקה. בהתאם להחלטה 181 של העצרת נקבע, כי בארץ תוקם מדינה יהודית לצד מדינה ערבית, בעוד ירושלים תהיה נתונה לשלטון בין-לאומי. למחרת ההחלטה, החלו מעשי איבה בצירי התחבורה, וניתן האות לפרוץ מלחמת העצמאות, שבה ישמש יגאל ידין כמפקד בפועל של הכוח הצבאי. בעת שהמלחמה הייתה בשער, יצא האב, פרופ' אליעזר סוקניק, לבית לחם ושם רכש מסוחר עתיקות שלוש מגילות שנמצאו במערה באזור ים המלח. לאחר שעות של חרדה הוא שב לביתו

בירושלים, ויחד עם בנו פתח אותן לראשונה. לעיניהם המשתאות של יגאל ידין ואביו נגלו כתבים עתיקים בעברית, שנודעו לימים בשם המגילות הגנוזות. אלו עתידות לעמוד במוקד עבודתו של יגאל ידין בתום הפרק הצבאי בחייו ולהקנות לו תהילת עולם.²¹

חרף סקרנותו הרבה של יגאל ידין שעורר האוצר שהתגלגל לידי אביו, השעה דחקה והיה עליו להקדיש את מלוא מרצו לעיסוקו הצבאי. בתחילת דצמבר 1947 הוא הניח את היסודות לאגף המבצעים, ועד לתחילת מארס 1948 התגבש המבנה הראשוני שלו לכדי חמש מחלקות: מחלקת מבצעים, לפיקוח על הביצוע של היחידות בשדה הקרב ותיאום מבצעי עם זרועות האוויר והים; מחלקת תכנון, להכנת תוכניות-אב אסטרטגיות דוגמת תכנית ד'; מחלקת מודיעין, שהופקדה על איסוף מידע על האויב והפצתו לגורמים במטה ובשדה; מחלקה טכנית, לייצור עזרים; ומנהלה, שתיאמה בין מחלקות האגף ונתנה להם שירותים לוגיסטיים.²² בד בבד עם הקמת המסגרת הארגונית, עמל יגאל ידין על פיתוח תורת לחימה שהותאמה למאבק בכוחות בלתי סדירים, תוך הגנה על נקודות יישוב מבודדות ולחימה בערים המעורבות. זו התמקדה בלחימה על צירי התנועה, במאמץ להעביר שיירות אספקה ליישובים נצורים ובעיקר – בפעולות תגובה למטרות עונשין.²³ אולם, ההתארגנות תוך כדי לחימה, שכללה את גיוסם של אלפי אנשים שהיה צורך לאמנם במהירות, וההתעקשות להגן על כל היישובים במרחב, גרמו אבדות ניכרות והותירו את היוזמה ההתקפית בידי הצד הערבי.²⁴

חודש מארס 1948 עמד בסימן כישלונה של התפיסה המבצעית, אשר התבטא באובדן שיירות אספקה גדולות ובנפגעים רבים לאורך צירי התנועה, ובהחמרת המצור על ירושלים. בשל כך, גיבש יגאל ידין נייר מטה שבו סיכם את לקחי ארבעת החודשים הראשונים למלחמה. הוא הגיע למסקנות, כי הייתה הערכת חסר של האויב, הדבקות בכל נקודת יישוב הביאה לפיצול הכוח ולהגנה סטאטית, וכי היו שגיאות ברמה הטקטית בגזרות השונות.²⁵ תובנותיו של יגאל ידין השתלבו היטב עם חששותיו של דוד בן-גוריון לגורל היישוב היהודי בירושלים ומאובדן התמיכה האמריקאית בתוכנית החלוקה, והוחלט לרכז את הכוח בנקודת כובד אחת, כדי להביא למפנה במלחמה. בהתאם לכך הוקמה חטיבה ייעודית בת כ-1,500 לוחמים בפיקודו של שמעון אבידן, מח"ט "גבעתי", ונקבע כי היא תשתלט על כל הדרך לירושלים, תיזום מגע עם האויב בשטחו ותחזיק

בנקודות מפתח לאורך הציר.²⁶ הצלחתו של מבצע "נחשון" במחצית הראשונה של אפריל סימנה את תחילת המעבר מכוח מחתרתי לצבא סדיר, ביססה את מעמדו של המטה הכללי כמפקדת-על, האחראית לקביעת קדימויות ולהקצאת משאבים, והשיבה את היוזמה לצד העברי. כפועל יוצא מכך, יזם המטה הכללי שורה של מבצעים ברחבי הארץ, שנועדו לתפוס שטחים באמצעות החטיבות המרחביות. חטיבות ה"הגנה" רשמו הישגים נאים, ועלה בידן לכבוש את טבריה וחיפה ולהבטיח רצף יהודי במערב ירושלים. אולם, לא היה זמן רב לנוח על זרי הדפנה, בשל ההיערכות לפלישת צבאות ערב הסדירים לארץ ישראל עם סיום המנדט הבריטי; ויגאל ידן עמד בראש ההכנות לקדמה. תחת ניצוחו הוקמו חטיבות 7 ו-8, ונערכו פעולות להגברת השליטה של אגף המבצעים על החטיבות הלוחמות. בין השאר, הופעלה מערכת דיווח ישירה בין המטכ"ל לשדה באופן שהפך את אג"ם מבצעים לגוף שגיבש את תמונת המצב של הלחימה ושיקף אותה לדרג המדיני.²⁷ בנוסף לכך, הוחלט להקל מן העומס שהיה על כתפיו של יגאל ידן, בעטיה של מחלתו של יעקב דורי, ונקבע כי יוקם אגף תכנון בראשות יוחנן רטנר, שיעבוד לצד אגף המבצעים.²⁸

ב-12 במאי 1948 פתח הלגיון הערבי בהתקפה על גוש עציון ונתן את האות לשלב השני במלחמה אל מול צבאות ערב הסדירים. נפילת הגוש וכניעת לוחמיו זעזעה את הנהגת היישוב וביטלה סופית את העיקרון המקודש, לפיו יש להחזיק בכל נקודת יישוב. בעקבות זאת, הורה יגאל ידן על פינוי מסודר של עטרות והרטוב ופעל להגדלת כוח האדם המגויס לקידום פלישת האויב לארץ.²⁹ בהגדירו באמצע חודש מאי את מטרות הכוח עברי, בהיעדר תוכנית אופרטיבית סדורה, אמר יגאל ידן: "התוכניות שלנו לקראת הפלישה הן פשוטות. כל הכוח שיש לנו וכל הנשק שיש לנו – עלינו לרכזם באותם המקומות העלולים לשמש שדה מערכה בקרב הראשון".³⁰

פלישת צבאות ערב ב-15 במאי הציבה אתגר קיומי מול היישוב העברי, ועד לכניסת ההפוגה הראשונה לתוקף ב-11 ביוני התנהלה מלחמה רב-חזיתית בתנאי נחיתות ניכרים. בחודש של לחימה עקובה מדם עבר מרכז הכובד למפקדי החטיבות, ועיקר פעולתו של יגאל ידן הייתה במתן הוראות התגוננות לכוחות והקצאת משאבים, ככל שעלה בידו לתת. הקשיים שהציבה הלחימה והיעדרה של תוכנית ארצית סדורה להדיפת האויב, גררו ביקורת כלפי יגאל ידן על ריחוקו משדה הקרב והובילו לא אחת

למחלוקות בינו לבין בן-גוריון. המשבר העיקרי בין השניים נסוב סביב קרבות לטרון ומרכז הכובד העיקרי של המלחמה. בן-גוריון סבר כי בראש סולם העדיפויות צריכה לעמוד חזית ירושלים, וכי הלחימה בלגיון הערבי קודמת לכל אויב אחר, בשל מקומה האסטרטגי של העיר ומעמדה הרוחני. יגאל ידין סבר, לעומת זאת, כי דווקא חזית הדרום חשובה יותר, וכי עד שלא יוכרע הצבא המצרי אין לרתק כוחות לחזית ירושלים. לדידו, נפילת תל-אביב כמוה כתבוסה במלחמה, על שום היותה מרכז האוכלוסין העיקרי ומושבם של מרבית מוסדות היישוב העברי. בן-גוריון דחה את עמדתו של יגאל ידין, ובשל ניסיונותיו של עבדאללה מלך ירדן לנתק את ירושלים משפלת החוף, כאשר לטרון עומדת במוקד, קרא לרכז מאמץ בגזרה זו.³¹ הלחימה על מתחם לטרון הייתה, כאמור, למוקד מחלוקת נוסף בין יגאל ידין לבין בן-גוריון, על רקע שני הכישלונות לכבוש אותו במבצע "בן-נון א" בלילה שבין ה-24 ל-25 במאי ובמבצע "בן-נון ב" בלילה שבין ה-30 ל-31 במאי 1948. יגאל ידין קבל על כך שבן-גוריון עקף אותו פעמיים, חרג מתחום סמכותו והפעיל ישירות את מפקד חטיבה 7. יתר על כן, הוא האשימו בכך שהטיל למערכה חטיבה בלתי מאומנת, באופן שהביא לאי-עמידה במשימה ולנפגעים רבים. חרף עמדתו של יגאל ידין, לקח בן-גוריון את האחריות על החלטותיו וזאת מתוך נקודת מבטו האסטרטגית, ואף הורה לאגף המבצעים להעביר את חטיבת "יפתח" מחזית הלחימה בצפון לגזרת ירושלים; שוב בניגוד לעמדת העומד בראשו. כך אפוא, בעוד יגאל ידין ראה במערכה על לטרון את אחד מהכישלונות הגדולים במלחמה, ראה בה בן-גוריון את אחד ההישגים הכבירים בה. לתפיסתו, אילצו קרבות לטרון את הלגיון לפצל את כוחותיו במקום לרכזם במצור על ירושלים, ובכך נמנעה נפילת העיר והוסר האיום של ביתור הארץ תוך חבירה עם הטור המצרי.³² חילוקי הדעות בין השניים לא פגעו במעמדו של יגאל ידין, והוא למד להכיר במרותו של בן-גוריון ובהיגיון האסטרטגי שהנחה אותו. השניים שיתפו פעולה באופן מלא והמשיכו, תוך גילוי הערכה הדדית, בניהול שיח ער שלא היה חף ממחלוקות נוספות. בצל הוויכוח נמשכה המלחמה במלוא עוזה, מספר האבדות עלה מיום ליום, והמוות לא פסח גם על משפחתו של יגאל ידין. אחיו הצעיר מתי, אשר שירת כטייס בחיל האוויר, הופל עם מטוסו בעת תקיפת אוניות הצי המצרי מול חופי תל-אביב ב-4 ביוני, והוא טבע בים עם חברו למשימה, דוד שפרינצק (בנו של יוסף שפרינצק, שהיה ממייסדי מפלגת פועלי ארץ ישראל, מפא"י,

ויושב ראש הכנסת הראשון). היה זה יגאל ידין עצמו אשר בישר להוריו בירושלים הנצורה על מות בן הזקונים, ובמכתבו אליהם כתב: "מתי ידע את אשר לפניו והלך לקראת גורלו. אשריכם שזכיתם לבן כזה".³³

כשבוע לאחר נפילתו של מתי סוקניק, נכנסה ההפוגה הראשונה לתוקף ב-11 ביוני 1948 ואפשרה לרענן את הכוחות, לאמן אותם ולציידם באמצעי לחימה שנרכשו באופן מזורז בחוץ לארץ. אגף המבצעים, מצידו, התרכז בהפקת לקחים מהלחימה עד כה ובתכנון אופרטיבי לגזרות השונות כהיערכות לחידוש המערכה. יחד עם זאת, עבודת המטה של יגאל ידין לא הייתה חפה מהפרעות, ובמוקד עיסוקו באותה עת עמדה פרשת אוניית הנשק של האצ"ל – "אלטלנה". בהתאם להנחיית בן-גוריון, הוא פרסם פקודת מבצע במטרה להביא לכניעה ללא תנאי של האונייה, אשר שייטה מול חופי תל-אביב, והטיל את המשימה על חטיבת "קריית". משסירבו לוחמי חטיבה זו לפעול נגד האצ"ל, הפעיל יגאל ידין את יחידות הפלמ"ח, ויגאל אלון היה למפקד הישיר של המבצע. כאשר הורה בן-גוריון להפעיל אש תותחים על האונייה, ביקש ממנו יגאל ידין לקבל את הפקודה בכתב ובחתימתו. משמילא בן-גוריון את בקשתו, הורדה הפקודה לדרגי השטח והאונייה טובעה. בנוסף, חתם יגאל ידין על פקודה מיידית למפקדי החטיבות בצה"ל לפעול בעוצמה נגד ארגון האצ"ל, לאסור את מנהיגיו ולפרוק את אנשיו מנשקם. גם המעצרים הנרחב שנפתח ברחבי הארץ החיש את קיצו של הארגון כגוף עצמאי. עם היענות מפקדיו בירושלים לאולטימטום שהציג בפניהם יגאל ידין ב-20 בספטמבר, למסור את נשקם, להישבע אמונים לצה"ל ולהתגייס לשורותיו, נסתם הגולל על האצ"ל.³⁴

בצד ההצלחה למגר את האצ"ל ולכונן כוח צבאי יחיד, עמד המטה הכללי ערב חידוש הקרבות על סף שיתוק, בשל רצונו של בן-גוריון לערוך שינויי איוש בקרב הקצונה הבכירה. יגאל ידין התקומם נגד התכתיב של בן-גוריון ונגד המניע שעמד מאחורי החלטתו, והגיש את התפטרותו. בעקבות זאת, הוקמה ועדת שרים שנועדה ליישב את המחלוקת ולהביא להסדרה שתאפשר את ניהולה היעיל של המלחמה. הוועדה ביקרה את תפקודו של בן-גוריון, המליצה על הקמת קבינט מלחמה תוך הפרדה בין הדרג המדיני לדרג המקצועי, ואסרה על שר הביטחון להתערב בעניינים המקצועיים של

המטכ"ל ולמנות מפקדים על דעת עצמו. איומו של בן-גוריון להתפטר מראשות הממשלה הביא לגניזת ההמלצות, לדחיית הכוונה להקים חזיתות לחימה ולפיתרון של פשרה באשר למינויו העתידי של יגאל אלון.³⁵

עם חידוש הלחימה ב-9 ביולי 1948 התמקד עיקר המאמץ, בהתאם להנחיית בן-גוריון, בחזית מול הלגיון הערבי. צה"ל יצא למבצע "דני", במטרה להסיר את האיום על מרכז הארץ על-ידי כיבוש הערים לוד ורמלה, וכדי להסיר את המצור על ירושלים באמצעות כיבוש לטרון ורמאללה. המבצע התנהל במקביל למאמצי משנה בחזית הצפון, במסגרת מבצע "דקל" לכיבוש הגליל התחתון, ומבצע "ברוש" למיגור ראש הגשר הסורי במשמר הירדן, ולקרבות בלימה מול הצבא המצרי בדרום. היעדים אמנם הושגו באופן חלקי בקרבות עשרת הימים, אך הדרך למימושם ביטאה תכנון אופרטיבי במתאר ארצי בעל סדר עדיפויות מוגדר וגילמה יכולת הפעלה רב-חטיבתית ורב-חילית, כמקובל בצבאות סדירים מודרניים.³⁶

לאגף המבצעים בפיקודו של יגאל ידין הייתה תרומה מכרעת לשיפור הניכר בתכנון ובביצוע, וכפועל יוצא מכך הוגבר הפיקוח של המטה הכללי על החטיבות הלוחמות. עם כניסת ההפוגה השנייה לתוקף ב-18 ביולי וחזרתו של הרמטכ"ל יעקב דורי לתפקידו לאחר שהתאושש ממחלתו, הוקל קמעה עומס העבודה על יגאל ידין, והיה באפשרותו לחזק עוד את מעמדו של אגף המבצעים ואת שליטתו על הנעשה בשטח. משיושרו ההדורים בין בן-גוריון לבין המטה הכללי, הוצאה פקודה ב-6 באוגוסט על הקמת ארבע מפקדות חזית, ומונו מפקדיהם כדלקמן: חזית הצפון, בראשות משה כרמל; חזית התיכון, בראשות דן אבן; חזית המרכז, בראשות צבי אילון; וחזית הדרום, בראשות יגאל אלון. החזיתות, שיהפכו לימים לפיקודים, סימנו במידה רבה את התמסדותו של צה"ל, יצרו היררכיה פיקודית ותחומי אחריות ברורים ואפשרו לאגף המבצעים להתפנות מניהול המערכה ברמה הטקטית. כפועל יוצא מכך, התרכז יגאל ידין בתכנון המבצעים שהובילו להכרעת המלחמה ובגיבוש תמונת המצב למול הדרג המדיני.³⁷

בימים שקדמו למבצעי ההכרעה הגדולים ברבעון האחרון של שנת 1948, התחדש הוויכוח בין בן-גוריון לבין יגאל ידין וחבריו למטה הכללי, באשר לנקודת הכובד

במלחמה. בעוד בן-גוריון הציע לרכז כוחות להתקפה בצפון השומרון ובדרום ולהתגונן בגליל, סבר יגאל ידין כי נכון יהיה לרכז ארבע חטיבות בדרום וארבע חטיבות בגליל ולהתגונן בצפון השומרון.³⁸ המחלוקת הוכרעה בישיבת ממשלה ב-6 באוקטובר, שבה נקבע כי המאמץ יתרכז בחזית הדרום.³⁹ כפועל יוצא מכך, התגלעה מחלוקת נוספת בין יגאל ידין לבין בן-גוריון ויגאל אלון, באשר להיקף הכוח שיופעל במסגרת מבצע "יואב" לשחרור הנגב הנצור. יגאל ידין התנגד להטיל למערכה במצרים גם את חטיבה 8, שהיוותה את כוח העתודה היחיד שעמד לרשות הרמטכ"ל, פן יוחרף המצב בחזיתות אחרות מבלי שניתן יהיה לתת מענה הולם. בן-גוריון טען, לעומת זאת, כי צבאות ערב לא ייחלצו לעזרת מצרים, וכהצעת פשרה צורפו לחזית הדרום רק שניים מגדודי חטיבה

40.8

המימוש המוצלח של מבצע "יואב" בדרום ושל מבצע "חירס" בצפון בסוף אוקטובר 1948 שינה מן הקצה אל הקצה את תמונת המערכה. המצור מעל הנגב הוסר, חלק ניכר מכוח המשלוח המצרי הושמד וחלקו האחר כותר, והגליל טוהר מנוכחות אויב. זמן קצר אחר-כך מימש בן-גוריון את תוכניתו לפרק את הפלמ"ח כמסגרת עצמאית, וב-7 בנובמבר פורק המטה שלו ואנשיו הוטמעו בצה"ל. בד בבד עם השלמת התהליך הארגוני, נשלח יגאל ידין לצרפת כדי להשפיע על הדיונים באו"ם באשר לאופן היערכות הצדדים הלוחמים בשטח בעקבות הצלחות צה"ל, ולקדם שביתת נשק קבועה.⁴¹ שליחות זו נתנה את האות לתקופה של מספר חודשים, שבהם עסק יגאל ידין יותר בדיפלומטיה ופחות בלחימה. כמי שהקים את מנגנון הקישור לאו"ם בעיצומה של המלחמה, הוא ניהל בתחילה מגעים שוטפים מול גנרל ויליאם ריילי, ראש מטה משקיפי האו"ם בארץ ישראל, לייצוב החזית מול הצבא המצרי ולהקמת נקודות ביקורת לפיקוח על ההפוגה. עם גמר מבצע "חורב" שהביא לגירוש הצבא המצרי מהארץ, למעט כוחותיו בכיס פאלוג'ה הנצור, נפתח ב-13 בינואר 1949 ברודוס משא ומתן בין ישראל ומצרים בחסות האו"ם, כדי לכונן הסכם לשביתת נשק. יגאל ידין הועמד בראש המשלחת לשיחות וחילק את זמנו בין רודוס לבין תל-אביב בהתאם לצורכי השעה. עיקר הדיונים בראשותו נסובו על פינוי הכוח המצרי מכיס פאלוג'ה בתמורה להסכם, בעיצובה של רצועת עזה ובשרטוט קו שביתת נשק מוסכם.⁴² ב-24 בפברואר חתם יגאל ידין על הסכם שביתת

הנשק עם מצרים, ולמחרת שובו לארץ עסק בהכנות הסופיות למבצע "עובדה". המבצע נועד לסכל את תביעת ממלכת ירדן לריבונות על הנגב הדרומי ולקבוע עובדות מוגמרות בשטח. עם השלמת המבצע, נערך צה"ל לדחוק את הצבא העיראקי מאזור ואדי ערה ומעמדותיו בשרון ובשומרון, ולמנוע מירדן לתפוס את מקומה של עיראק. בד בבד עם ההכנות הצבאיות ללחימה בגזרות אלה, נטל יגאל ידין חלק במגעים חשאיים עם ממלכת ירדן להשגת הסכם שביתת נשק גם עימם. האיום להפעיל כוח צבאי, כאשר מצרים כבר הייתה מחוץ לתמונת המלחמה, עשה את שלו וב-3 באפריל נחתם הסכם שביתת הנשק גם עם ירדן.⁴³ בעקבות זאת ויתר המלך עבדאללה על רצועת הכפרים שבין כפר קאסם לוואדי ערה, כביש חדרה-עפולה נפתח לתנועה, והצבא העיראקי נסוג מעמדותיו ושב לארצו.⁴⁴ תוך כדי התייצבותם של קווי הפסקת האש במזרח, הייתה ליגאל ידין סיבה נוספת למעט נחת עם הולדת בתו הבכורה, אורלי, באפריל 1949.⁴⁵

אולם, ליגאל ידין היה אך זמן קצר לבלות במחיצת משפחתו. לא עברו אלא שבועות מעטים והוא נשלח למשימה דיפלומטית נוספת, אשר במסגרתה נטל חלק בוועידת לוזאן בשוויץ. הוועידה, שכונסה ביוזמת מועצת הביטחון של האו"ם, חתרה להשגת שלום בר קיימא בין ישראל לבין שכנותיה כהמשך ישיר להסכמי שביתת הנשק. במשך מספר חודשים התנהלו מגעים עקיפים בין הצדדים בתיווך בין-לאומי, ונדונו נושאי הליבה כדוגמת שאלת הפליטים ומעמדן של ירושלים ושל רצועת עזה. אולם, הוועידה לא השיגה את ייעודה, והתובנה המרכזית אליה הגיע יגאל ידין ואשר עיצבה בהמשך את כהונתו כרמטכ"ל הייתה כי סיבוב מלחמה שני עם מדינות ערב הוא רק שאלה של זמן.⁴⁶ עם שובו משוויץ, נשאב עיקר מרצו לעבודת המטה התובענית ולוויכוחים בלתי נלאים עם חבריו למטה הכללי בנושאי כפיפות וסמכות, שנסובו על אודות סוגיית מעמדן של זרועות האוויר והים אל מול המטה הכללי. יגאל ידין דגל באחידות הפיקוד ותבע כי בנושאי המבצעים והמודיעין יפעלו החילות באמצעות אגף המבצעים, בעוד מפקדי חילות האוויר והים ראו עצמם כמפקדי זרועות עצמאיות, בעלות מטות מקצועיים מן הבחינה הטכנית, הלוגיסטית, המודיעינית והמבצעית. המחלוקת נמשכה לאורך שנת 1949 והוכרעה ברובה עם כניסתו של יגאל ידין לתפקיד הרמטכ"ל, לאחר שעמדתו זכתה לגיבוי מצד בן-גוריון.⁴⁷

ראש המטה הכללי

ב-9 בנובמבר 1949 התמנה יגאל ידין לרמטכ"ל השני של צה"ל והחליף בתפקיד את יעקב דורי, שעזמו הלך כברת דרך מאז שירותם המשותף במפקדת ה"הגנה". ראשית כהונתו של יגאל ידין עמדה בסימן רגיעה ביטחונית יחסית בגבולות, על רקע הסכמי שביתת הנשק, אך בה-בעת התגבשה הערכה, כי השלום עודנו רחוק, וכי אי-שם באופק עתידה המלחמה עם מדינות ערב לשוב ולהתחדש. כפועל יוצא מכך, הוא התמקד בבניית הצבא ליום פקודה, תוך התחשבות באילוץ הכלכלי ובשיקום מערכת היחסים בקרב הקצונה הבכירה בימים שלאחר פירוק הפלמ"ח.



פרוץ המטה הכללי במעמד חילופי הרמטכ"לים בנובמבר 1949. בשורה הראשונה יושבים (מימין לשמאל) שאול אביגור סגן שר הביטחון, הרמטכ"ל היוצא יעקב דורי, ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון, הרמטכ"ל הנכנס יגאל ידין ושר החוץ משה שרת. (התמונה ניתנה באדיבות ארכיון צה"ל).

בשלהי מלחמת העצמאות, כאמור, הכריעה הממשלה בראשות בן-גוריון על הקטנת הצבא לכדי 25 עד 30 אלף איש, והמערך הסדיר צומצם מ-13 חטיבות לשלוש בלבד: חטיבת "גולני" בפיקוד הצפון, חטיבת "גבעתי" בפיקוד המרכז וחטיבה 7 בפיקוד הדרום.⁴⁸ יגאל ידן, שהבין היטב את מגבלות המשק מחד גיסא ואת איום הייחוס מאידך גיסא, החליט כי שביל הזהב טמון מבחינתו במודל הצבא השוויצרי, אליו נחשף בעת השתתפותו בוועידת לוזאן. מפגישות שערך באותה עת עם מפקדיו הבכירים הוא התרשם בעיקר מהשילוב שערכו עמיתיו השוויצרים בין גרעין סדיר מצומצם לבין רזרבה אזורית רחבה ומצאו מתאים למציאות הישראלית. שיטה זו, שהזכירה את אופן ההפעלה של "ההגנה", הועתקה לצה"ל ויגאל ידן הנחה את אלוף שמעון מזא"ה, שכינה כראש אגף כוח האדם במטכ"ל, לבנות את מערך המילואים.⁴⁹

תהליך הכנתו של צה"ל לקראת סיבוב מלחמה שני החל עם הכרזתו של יגאל ידן ב-30 בנובמבר 1949 על משטר חירום בצבא. הוא קבע, כי הקטנת הסד"כ של צה"ל, בצד התעצמות צבאות האויב, חייבה להכשיר את הצבא ללחימה בתוך חמישה חודשים והגדיר את ה-1 במאי 1950 כתאריך יעד לגמר ההתארגנות. בהתאם לכך, הושם הדגש בתקופה זו על אימון יחידות צה"ל, על ארגון ההגנה המרחבית, על קביעה סופית של גודל המערך הסדיר ועל השלמת הגיוס לצבא הקבע. משהושלמה תקופת ההתארגנות הראשונית, נקבע היקפו של מערך כוחות היבשה, והוחלט כי הוא יורכב משלושה פיקודים מרחביים, מתשעה מחוזות, משלוש חטיבות סדירות, מעשר חטיבות חי"ר מילואים, מחטיבת שריון בעתודה ומאיגוד של כוחות מיוחדים.⁵⁰ מאחר שהעיקרון אשר הנחה את צה"ל בלחימה היה קיצור זמן הבלימה ומעבר מהיר להתקפת-נגד תוך העתקת הלחימה לשטח האויב, היה למערך המילואים, שיגאל ידן ניצח על הקמתו, תפקיד מכריע. הגיוס היעיל של כוחות העתודה והכנסתם המהירה ללחימה נתפסו כתנאי הכרחי לניצחון. משום כך, ביצע יגאל ידן בקרה תדירה על תהליך ההתפקדות למילואים תוך שקבע שני שלבים למימושו. בשלב הראשון, התפקדו החיילים ששירתו במלחמת העצמאות והיו בעלי ניסיון צבאי. אלו מנו כ-80 אלף איש, כאשר כרבע מתוכם הוצבו בחטיבות החי"ר, כרבע נוסף בחיל המשמר והיתרה ביחידות החיליות השונות. בשלב השני, שהחל ביולי 1950, התפקדו כ-130 אלף איש נוספים, כאשר רובם המכריע

הוצב ביחידות מילואים חיליות. עד לסוף שנת 1950 מנה אפוא צה"ל קרוב לרבע מיליון איש, ובחודש אוקטובר נערך תרגיל שבחן לראשונה את גיוס המערך ברמה הלאומית.⁵¹ באמצעות מרכזי הגיוס ובסיוע כלי התקשורת גויסו עשרות אלפי אנשים, הן למערכים חיוניים והן ליחידות הלוחמות ברחבי הארץ, ואלה נוידו ברכבים מגויסים, ברכבות, בכלי שיט ובמטוסים. התרגיל התקדימי הוכתר בהצלחה בכל הקשור להתייצבות האנשים ולשיטת הגיוס, אך בה בעת הצביע על בעיות בתחומים אחרים. בצד החיוב עמדה התייצבותם של המגויסים לתרגיל על כ-90%, השילוב בין גיוס פומבי באמצעות הרדיו לבין קריאה שקטה הוכח כיעיל, ופרק הזמן שנדרש להגיע לשטחי הכינוס ולהצטייד שם נתפס כמעשי. בצד השלילה, חשף התרגיל פערים ברמת התיאום בין מוצב השליטה של חיל האוויר לבין מפקדת הפיקוד המרחבי, נמצא מחסור חמור בציוד קשר, וההגנה המרחבית שנועדה לבלום את המכה הראשונה התגלתה כבלתי יעילה. התובנות שעלו בתרגיל יצרו דפוסי פעולה שכוחם היה יפה למשך שנים ארוכות ובה בעת לימדו כי מדובר בתהליך מורכב המצריך זמן וניסיון.⁵²

בצד הפעלתו של מערך המילואים, נדרש היה גם לאמן את אנשיו ולהכשירם למקצועות הלחימה. לאור זאת, פותחה תפיסת אימונים במחלקת ההדרכה במטכ"ל ועל-פיה נקבע כי האימונים יהיו באחריות אלופי הפיקוד, וכי בכל פיקוד מרחבי יוקם בית ספר לאימון חטיבות ויחידות הפיקוד. מאחר שבמטה הכללי התרשמו כי העומס על פיקוד המרכז רב מדי, ובשל העובדה כי במחוז תל-אביב התרכזו כשליש מסד"כ המילואים של צה"ל, הוחלט על הקמת פיקוד מרחב נוסף – הפיקוד השמיני. פיקוד זה איגד בתוכו את כלל היחידות והחטיבות בסדיר ובמילואים במרחב תל-אביב רבתי, ובראשו הועמד אלוף משה צדוק. הפיקוד נועד לכלול, בין השאר, את חטיבות 3 ו-8, ועליו הוטלה האחריות לאמן אותן ולפקח על פעילות הביטחון השוטף במרחב תל-אביב.⁵³

הקמת מערך המילואים ושכלולו מתרגול אחד למשנהו היו לבבת עינו של יגאל ידן ולאחד מהישגיו הגדולים בתקופת כהונתו כרמטכ"ל. אולם, גם הצבא הסדיר לא נזנח, ומערכיו השונים קיבלו דחיפה ניכרת. חיל השריון התעצם בעשרות טנקי שרמן ובתחמושת שנרכשו מצרפת באמצע שנת 1950. עם הגעת הציוד בסוף שנת 1951, ניתן

האות לייסוד חטיבת שריון שנייה לצד חטיבה 7, ובשנת 1952 הוחל בהקמתה של חטיבת השריון במילואים מספר 27. באופן זה צומצם הפיזור הגיאוגרפי של חיילי המילואים בין שתי חטיבות השריון ושופרה יכולת גיוס הסד"כ שלהן.⁵⁴ תנופה בבניין הכוח ידע גם חיל האוויר, חרף המחלוקת העמוקה ששררה בין יגאל ידן לבין מפקד החיל, אהרון רמז, לאורך שנת 1950 על אודות מעמד החיל וכפיפותו למטה הכללי, ועל אף התחלופה המהירה של מפקדי החיל. בינואר 1950 הוקם פיקוד הנ"מ, אשר תחילה הוכפף לסגן הרמטכ"ל ובסוף השנה מוזג עם חיל האוויר. בשנים 1951-1952 בוצעו עסקאות הרכש המשמעותיות הראשונות של מטוסים, וחיל האוויר קלט שורה של מטוסי בוכנה. 36 מטוסי מוסטנג נרכשו מארצות-הברית ועוד 25 מטוסים מדגם זה מחיל האוויר השבדי. בפברואר 1951 נחתם הסכם עם צרפת לרכישת 67 מטוסי מוסקיטו, ושנה מאוחר יותר נחתמה עסקה עם איטליה לרכישת 35 מטוסי ספיטפייר. תגבור חיל האוויר בעשרות מטוסים מתקדמים הביא להקמת טייסות חדשות ולהכשרה של מאות אנשי צוות אוויר וצוות קרקע. התעצמות זו של החיל בתקופת כהונתם של שלמה שמיר וחיים לסקוב הניחה את התשתית לגיבוש הדוקטרינה שחתרה להשגת עליונות אווירית ושהייתה מכאן ואילך ליעד המרכזי של החיל.⁵⁵

חרף עיסוקיו של יגאל ידן בבניין הכוח של צה"ל, הוא לא נותר אדיש למצבה הסוציו-אקונומי של המדינה, בשל גלי העלייה ההמוניים מארצות ערב והקושי בקליטתם, ובשל תקופת הצנע שהונהגה במשק. לאור זאת, הוא פעל לשילוב צה"ל במאמצי הקליטה והחינוך של העולים החדשים, הן כחלק מתחושת האחריות והסולידריות עם החברה, והן מתוך ראיית פני העתיד, שבו רבים מבני הדור הצעיר מקרב העולים יהפכו לחיילים. תשומת לב מיוחדת הוא הקדיש לטיפול במעברות אשר היו פרוסות ברחבי הארץ בעשרות אתרים, ואשר תנאי המחיה בהן היו קשים מנשוא. בהתאם לכך, הוא הנחה את יחידות צה"ל להירתם למאמץ הלאומי ולסייע ככל האפשר לעולים. כך למשל, קלט חיל האוויר כאלף ילדי עולים, ולצורך כך הקים מחנות מיוחדים בעקרון וברמת דוד. במקרה אחר סייעו כוחות צה"ל בפעולות הצלה ובהקמת צריפי עץ לתושבי מעברות אשר נפגעו ממזג אוויר סוער בדצמבר 1951.⁵⁶ רגישותו של יגאל ידן לבעיות החברה, אשר הוטמעה

בו עוד בבית הוריו, עתידה הייתה לעבור כחוט השני גם בתחנות חייו הבאות ולשמש נר לרגליו בשרתו כשליח ציבור.

בצל השינויים הארגוניים שעברו על צה"ל, כמו גם המעורבות שגילו מפקדיו בתהליכים חברתיים במדינה, היה ונותר תפקידו העיקרי של הצבא הגנה על גבולות המדינה ועל שלום תושביה. בשלהי מלחמת העצמאות, ובקצב גובר והולך אחריה, התפתחה תופעת ההסתננות של פלסטינים מרצועת עזה, הגדה המערבית ומלבנון לשטח ישראל. אם בתחילה הייתה ההסתננות ספונטנית ובבחינת ניסיון של הפלסטינים להתיישב מחדש באדמותיהם שנכבשו, הרי שבהמשך היא הומרה בהסתננות מאורגנת; תחילה למטרות שוד וביזה, ולבסוף הפכה להסתננות פוליטית מכוונת למטרות טרור ורצח של יהודים. תופעת ההסתננות הקיפה בשנים 1949-1952 עשרות אלפי אנשים ונאמדה במאות אירועים בשנה, בעיקר למטרות גניבה. זו גרמה נזק חומרי משמעותי למדינה, שהסתכם במאות אלפי לירות בשנה אגב פגיעה בתשתיות, לאובדן תחושת הביטחון האישי ולהידלדלות אוכלוסייה ביישובי הספר. לא אחת גבו ההסתננויות גם מחיר כבד בנפש, ובשנים 1950-1952 נהרגו בידי החודרים 109 אזרחים ונפצעו 136, וכן נהרגו עשרות חיילים בחילופי אש בין משמרות צה"ל לבין המסתננים.⁵⁷

עקב אתגר ההסתננות, נדרשו יגאל ידין וחבריו למטה הכללי לגבש כלים להתגוננות מפניו ולתגובה כנגדו. יגאל ידין גרס כי ככל שיוקמו יותר נקודות יישוב עבריות – כך תופחת התופעה, והיכן שזה לא בוצע השקיע צה"ל בהקמת מחנות ובתגבור גזרתי. בנוסף, הושקע תקציב ניכר במיגון יישובים קיימים, הן בהצבת גידור ותאורה היקפית והן בהנחת מיקושים ומלכודים אשר קטלו עשרות מסתננים בשנה. לצד הפעילות ההגנתית, יזם צה"ל תחת פיקודו של יגאל ידין גם צעדי תגמול ועונשין. צה"ל פעל לגירוש מסתננים אל מעבר לגבולות ופיתח את תורת התגמול, שהתבססה בשנות כהונתו של יגאל ידין על פשיטות ברמה מחלקתית וברמה פלוגתית. אלו התרחשו בעיקר כתגובה לאירועי טרור ואופיינו בחדירה ליישוב ערבי ובפיצוץ מספר בתים בתחומם.⁵⁸

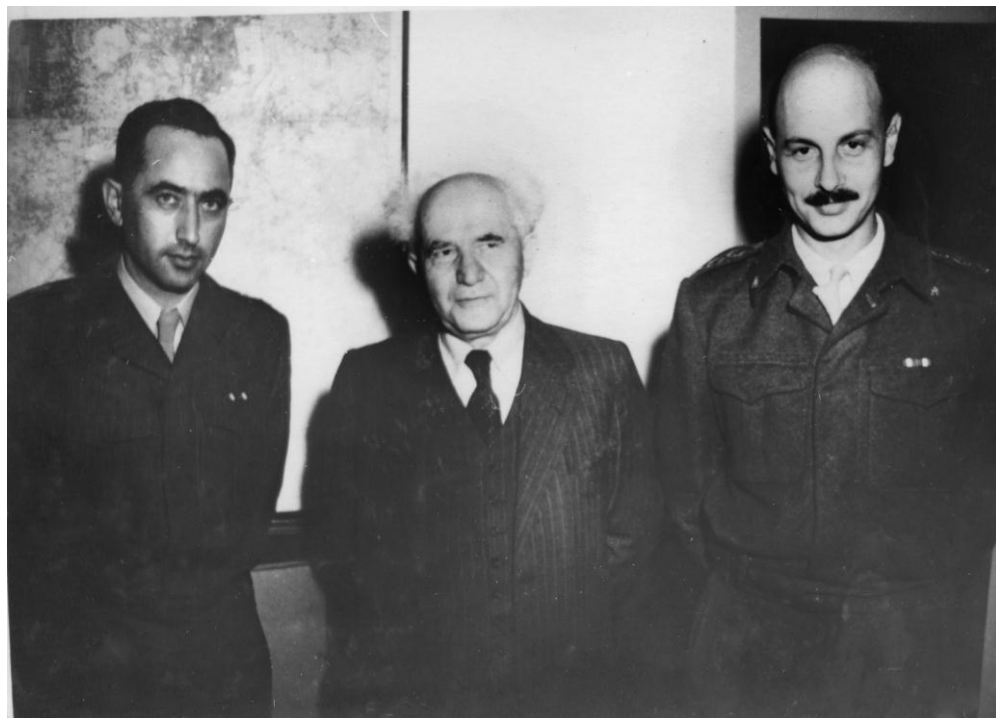
תופעת ההסתננות העסיקה את צה"ל ברמה היומיומית, וההתמודדות עימה הפכה לשגרה. אולם, לא היה זה האתגר הביטחוני היחיד, ובאביב 1951 דומה היה כי

ההסתננות על צורותיה השונות ירדה למקום משני בקשת האיומים, בשל התלקחות עימות צבאי עם סוריה. בתחילת שנת 1951 פתחה ישראל במפעל לייבוש ביצות החולה, וזאת כחלק מכוונתה להפגין ריבונות על האזורים המפורזים,⁵⁹ שמעמדם נקבע בהסכם שביתת הנשק. הסורים לא ראו זאת בעין יפה ויזמו תקריות ירי לעבר הטרקטורים והדחפורים שעבדו במקום. עד מהרה עלה גובה הלהבות, ובחודשים אפריל ומאי אירעו שתי התנגשויות עקובות מדם. ב-4 באפריל הפגינה ישראל את ריבונותה על אזור אל-חמה ושלחה לשם סיור רכוב של חיילים לבושים במדי שוטרים. הסורים הציבו לשיירה מארב והרגו שבעה מהחיילים. כחודש מאוחר יותר ניסה כוח סורי להשתלט על האזור המפורז בסביבות תל אל-מוטילה, בשטח שמעל וממערב לשפך הירדן לכנרת. בין ה-2 ל-6 במאי התחוללו שם קרבות בין הסורים לבין כוחות מחטיבת "גולני" ומהחטיבה המרחבית 3, ונבלמו בזה אחר זה מספר גלי הסתערות של האויב. הקרב הסתיים עם הדיפת הסורים אל מעבר לנהר הירדן, אך אבדותיו של צה"ל היו כבדות והסתכמו ב-40 הרוגים ו-72 פצועים. עם סיומם של ימי הקרב והתפוגגות המתח בין הצדדים, ידע הגבול בין סוריה לבין ישראל רגיעה יחסית, אשר נמשכה לאורך שארית כהונתו של יגאל ידן כרמטכ"ל. יחד עם זאת, הפיקוד העליון לא שבע נחת מביצועיו של צה"ל בקרב, ועל-פי הוראתו של יגאל ידן נפתח תהליך תחקור מקיף. הממצאים העלו כי איכות הפיקוד הזוטור ביחידות השדה הייתה ירודה, וכי נדרש לשפר את האימונים ואת הציוד הניתן להן. כפועל יוצא מהפקת הלקחים, הוחלט לנתב כוח אדם איכותי יותר ליחידות השדה ולפעול להקמת בית ספר קרבי להכשרת הפיקוד הזוטור.⁶⁰

בצל אתגרי הביטחון השוטף בגבולות, ובשל פער צפוי בין היקף המשתחררים להיקף המגויסים לשירות חובה, דחף יגאל ידן להארכת שירות הביטחון מ-24 ל-30 חודשים. בקשתו התקבלה, ובאוגוסט 1952 אישרה כנסת ישראל את התיקון לחוק, ומצבת כוח האדם של צה"ל עמדה על למעלה מ-50 אלף איש. אולם, באותה תקופה סבל המשק מגירעון תקציבי, מיוקר מחיה ומאבטלה גואה, ועלויות הביטחון היו כבדות מנשוא. משום כך, דרשה הממשלה מיגאל ידן להקטין את הסד"כ באלפי משרתים ואף קיצצה באופן משמעותי בתקציב הביטחון לשנת העבודה של 1952-1953. אבל יגאל ידן סירב להשלים עם רוע הגזרה והמשיך לנהל את הצבא כאילו התקציב לא נפגע. ראש הממשלה

ושר הביטחון, דוד בן-גוריון, ושר האוצר, לוי אשכול, לא קיבלו את גישתו של הרמטכ"ל ומתוך ראייה כוללת לטובת המדינה והמשק דחקו בו להתאים את מבנה צה"ל לצורכי השעה.⁶¹

יגאל ידין דבק בעמדתו, אך משהבין כי הדרג המדיני אינו רואה עימו עין בעין, הגיש לבן-גוריון את התפטרותו. בן-גוריון סירב בתחילה לקבל את ההתפטרות ולא ראה הכרח לפרק את השותפות עם יגאל ידין, אך משהאחרון נעמד על רגליו האחוריות סוכם כי יסיים את כהונתו ב-7 בדצמבר 1952. שלושה ימים לפני המועד הרשמי נפרד יגאל ידין מחבריו למטה הכללי, ובן-גוריון פרסם ברבים את מכתב הפרידה שכתב לרמטכ"ל. במכתב הועלה על נס פועלו של יגאל ידין, ותמציתו סיכמה את תרומתו למדינה ולצה"ל והעידה מעל לכול על דמותו הייחודית, כדלקמן: "שלוש שנים ומעלה, מתשעה בנובמבר 1949, כיהנת כראש המטה הכללי. בשלוש שנים אלה אורגן ואומן למעשה מחדש צבא ההגנה לישראל, לאחר האימפרוביזציות המוכרחות במלחמת הקוממיות, ונעשה לכוח הצבאי הראשון בחלק זה של העולם ולגורם המחנך והמלכד המרכזי באומה המחודשת במולדת... אין לי כל ספק שכולם יודעים כמוני מה חלקך אתה, חלקך היוצר והמדריך. בפעולה עצומה ומבורכת זו, חלקך כיוזם, מתכנן, מבצע, מכוון, מחנך, עוז רצונך ורוחך, היקף ראייתך ועומקה, תפיסתך המהירה והחודרת, ידיעותיך המעמיקות במלאכת הצבא ותולדותיה, מומחיותך בידיעת הארץ וקדמוניותה ובקיאותך בספר הספרים, מרצך הבלתי נלאה ומסירותך ונאמנותך שאין להן סייג ותנאי, חרדתך העמוקה לבעיית הבעיות של מדינתנו – לביטחון – כל אלה יצוקים בדפוסי צבא ההגנה לישראל, ומהם יינק צבאנו גם להבא. ידוע לך, כאשר ידוע לי, כי אנו רחוקים עדיין משלמות ואסור עלינו הסיפוק... אבל הונח על-ידך יסוד איתן ונאמן שיש לבנות עליו בבטחה ובהתמדה".⁶²



טקס חילופי הרמטכ"לים בתחילת דצמבר 1952. הרמטכ"ל היוצא יגאל ידין (מימין) ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון (במרכז) והרמטכ"ל הנכנס מרדכי מקלף (משמאל). (התמונה ניתנה באדיבות ארכיון צה"ל).

מרמטכ"ל לפרופסור לארכיאולוגיה

ב-8 בדצמבר 1952 היה יגאל ידין לרב-אלוף במילואים ולאזרח מן השורה והוא בסך הכול בגיל 35. אולם, על אף שסיים שירות מפרך בתקופת מלחמה ועשייה אינטנסיבית בה הוקמו יסודותיו של צה"ל, הוא לא קפא על שמריו. הוא שב מייד למקום שממנו בא – ספסלי האקדמיה, והקדיש את מלוא מרצו למקצוע שכה אהב – ארכיאולוגיה. ארבעים יום בלבד לאחר שפשט את מדיו יצא יגאל ידין את הארץ באוניה לאנגליה,

כשהוא מלווה לנמל על-ידי הרמטכ"ל מרדכי מקלף וקצינים בכירים נוספים.⁶³ מטרת נסיעתו הייתה לקדם את עבודת הדוקטורט שלו שנקטעה ולהכין את הקרקע מן הבחינה התקציבית לקראת עבודה מעשית בשטח לאחר קבלת ההסמכה האקדמית.

במשך למעלה משנתיים שהה יגאל ידין בעיקר באנגליה ובארצות-הברית.⁶⁴ מעבר להתרכזותו בעבודת המחקר, הייתה זו מבחינתו תקופה של סגירת מעגל שבמוקדה עמדו המגילות הגנוזות. עבודת הדוקטורט עליה עמל עסקה בחקר המגילה שכונתה "מלחמת בני אור בבני חושך", אשר הייתה אחת משלוש המגילות שרכש, כאמור, אביו בתחילת מלחמת העצמאות. מגילה זו, שהורכבה מ-19 דפים, הייתה למעשה מדריך לניהול מלחמה אשר נכתב בשלהי תקופת בית שני על-ידי אנשי כת, ייתכן האיסיים, ששכנו באזור ים המלח. במגילה קיימת תכנית המלחמה של בני האור, התוחמת את המערכה לארבעים שנה ומחלקת אותה לתקופות בהתאם לסוג האויב. בנוסף, קיימים במגילה תיאורים נבחרים למבנה צבאם של בני האור ולסוגי נשקם ונוגעים בשיטות הלחימה של יחידותיהם. בחלקה האחרון מובא תיאור של מלחמת שבעת הגורלות, בה הניצחון עובר מצד לצד עד לפעם השביעית, שבה מוכרעת המערכה בדרך נס לטובת בני האור.⁶⁵ עבודת הדוקטורט של יגאל ידין ניתחה את המגילה וביארה את תוכנה בפרוטרוט, תוך שילוב מיומנות בלשנית והיסטורית וגילוי בקיאות בתורת המלחמה של ימי קדם. בכך חיבר יגאל ידין בין ניסיונו הצבאי ב"הגנה" ובצה"ל לבין מקצועו האקדמי ואף הגדיל לעשות והציג את המגילה כמי שניבאה את מלחמת העצמאות, לפיה שבעת בני חושך היו שבע אומות ערב אשר הקיפו את ישראל והציקו לה.⁶⁶ עם השלמת עבודת המחקר, קיבל יגאל ידין באפריל 1955 תואר דוקטור לפילוסופיה מטעם האוניברסיטה העברית.⁶⁷ שנה אחר-כך זיכתה אותו עבודתו זו, באפריל 1956, בפרס ישראל במדעי היהדות.⁶⁸

הישגיו של יגאל ידין הקנו לו ברמה האישית גושפנקא של חוקר מוערך וסללה את דרכו לקריירה אקדמית בתחום הארכיאולוגיה, עם מינויו באוגוסט 1955 למרצה באוניברסיטה העברית.⁶⁹ אולם, גולת הכותרת של פעילותו בתקופה זו, ששבה ונקשרה לפועלו של אביו שנפטר בפברואר 1953, ואשר הורה לו בצוואתו להמשיך בביצוע תכניתו

לתור אחר מגילות נוספות,⁷⁰ הייתה ברכישתן של ארבע המגילות הגנוזות, שאותן לא הספיק פרופ' אליעזר סוקניק להשיג בשל מלחמת העצמאות.

במאי 1954 היה יגאל ידן בסבב הרצאות בארצות-הברית מטעם המגבית היהודית. בתחילת חודש יוני נודע לו מפי עיתונאי אמריקאי, כי אותן ארבע מגילות גנוזות הוצעו למכירה בארצות-הברית על-ידי הארכיבישוף האשורי אתנסיוס שמואל, שהחזיק בהן. המדובר היה במגילות ספר ישעיהו, פשר חבקוק, סרך היחד ומגילת למך, שנמצאו כאמור בשנת 1947 על-ידי בדווים באזור ים המלח. לאחר משא ומתן חשאי, הגיע יגאל ידן לסיכום לפיו יימכרו לידי ארבע המגילות בסכום כולל של רבע מיליון דולר. לטובת הרכישה הוא רתם את ראש הממשלה, משה שרת, שהסכים להקצות לכך כמאה אלף דולר, ואת היתרה השיג יגאל ידן באמצעות איש העסקים היהודי שמואל גוטסמן אשר תרם 150 אלף דולר מהונו הפרטי. בפברואר 1955 פרסם ראש הממשלה, משה שרת, בפומבי כי ארבע המגילות הגנוזות ברשות מדינת ישראל; בכך נחתם מאמץ בן כשבע שנים, שהחל עם קניית שלוש מגילות על-ידי פרופ' סוקניק ורכישתן של ארבע נוספות על-ידי בנו.⁷¹

לצד העיסוק במגילות הגנוזות, עמל יגאל ידן בעת שהותו באנגליה להשגת תקציב למימון חפירה ארכיאולוגית בתל חצור, שטרם הייתה כמוה בארץ מבחינת היקפה. הוא הקים בלונדון יחד עם חברו למקצוע ד"ר אלק לרנר את האגודה האנגלו-ישראלית לחקר הארכיאולוגיה, ובאמצעותה הצליחו לגייס סכום של 30 אלף ליש"ט, שדי היה בו לארבע עונות חפירה. עם השגת המימון הדרוש, הצליח יגאל ידן להדביק בהתלהבותו גם את ראשי המדינה אשר הורו לארגונים הכפופים להם לסייע למבצע החפירה. חברת "מקורות" סיפקה מים לאתר, משרד העבודה רכש עבור צוותי החפירה צריפים במימון הסוכנות היהודית, חברת "סולל בונה" יחד עם מנהל הרכבות הקימו מסילה לקרוניות, וצה"ל התקין שוקת לסילוק עפר. משהושלמו ההכנות הלוגיסטיות, נפתחה ב-25 ביולי 1955 עונת החפירות הראשונה בתל חצור בניצוחו של יגאל ידן. הוא ניהל באתר צוות של כ-115 איש וערך בתל ארבע חפירות במקביל, אשר נועדו לחשוף את סודותיו ולקשר בין הממצאים הארכיאולוגיים לבין ההקשר המקראי.⁷² במשך ארבע עונות חפירה שנערכו בתל חצור בשנים 1955-1958 נחשפו 21 שכבות ארכיאולוגיות של שרידי יישובים

משנת 2700 עד לשנת 150 לפני הספירה, התגלה במקום מקדש מן התקופה הכנענית ונמצאו כ-600 ממצאים שהוצגה בשנת 1959 במוזיאון תל-אביב.⁷³

בין עונת חפירה אחת לאחרת לימד יגאל ידין דור חדש של סטודנטים לארכיאולוגיה במסגרת האוניברסיטה העברית ופרסם שני ספרים שעסקו במגילות הגנוזות. בנוסף, הוא נרתם מעת לעת למספר מיזמים ברמה הלאומית, שנועדו לחזק את התודעה ההיסטורית של החברה הישראלית לארצה. ביולי 1955 הוא קיבל על עצמו, יחד עם משה שרת ועם אברהם הרמן,⁷⁴ ראש מחלקת ההסברה בסוכנות היהודית, לערוך אלבום מהודר לציון עשור למדינה. האלבום, שיצא לאור בהוצאת "מסדה" בשנת 1958 ובו 168 עמודים וכ-180 תמונות, היטיב לספר את סיפורה של הארץ מן ההיבט ההיסטורי והחברתי ולהמחיש את יופי נופיה ואנשיה.⁷⁵ עבודתו של יגאל ידין על הפקת הספר השתלבה כהלכה גם עם מינויו לחבר בוועדה שהקים בנובמבר 1955 ראש הממשלה בן-גוריון. זו נועדה להתוות מדיניות לשיפור נוף הארץ ולהגביר את הזיקה למורשת ההיסטורית מקדם ולאתרי קרבות הקשורים למלחמת העצמאות. לאחר ישיבה על המדוכה, קיבל ראש הממשלה את המלצות הוועדה והחליט להקצות 350 אלף לירות לטובת שילוט באתרים בעלי ערך היסטורי, הקמת מצפים וסלילת דרכי גישה לנוחות הציבור.⁷⁶ פרויקט נוסף בו היה מעורב יגאל ידין באותן שנים וחיבר בין מומחיותו לימי עבר לבין תרומתו בהווה היה בקביעת צורתם של שטרות הכסף החדשים במדינה. בשנת 1959 הוא היה חבר בוועדה בת שישה חברים בראשות יצחק ארנסט נבנצל,⁷⁷ עימו עתיד יגאל ידין לשתף פעולה כעבור 14 שנה בוועדת אגרנט, אשר עמלה על עיצובם של שטרות בסך חצי לירה, לירה, חמש לירות ועשר לירות. בהמלצתו של יגאל ידין נקבע, כי צידו האחד של השטר יגלם את משימות ההווה כדוגמת תעשייה, חקלאות ומדע, ומצידו האחר ישובצו תמונותיהם של ממצאים ארכיאולוגיים בולטים שנחשפו בארץ.⁷⁸ בצד עיסוקיו הרבים, לא זנח יגאל ידין את משפחתו, וחרף התרוצצותו בין ספסלי האקדמיה לבין עבודת השטח בתל חצור השקיע בחינוך בתו הבכורה ובטיפוח הזוגיות עם כרמלה. במאי 1956 אף התרחבה משפחתם עם הולדת בתם השנייה, ליטל.⁷⁹

היוקרה הציבורית ממנה נהנה יגאל ידין, הן כרמטכ"ל צה"ל בעבר והן כארכיאולוג וחוקר בהווה, לא נעלמה מעיניו של בן-גוריון וזה ניסה לשכנעו להיכנס לפוליטיקה או,

לחלופין, לשמש כשגריר ישראל בווינגטון.⁸⁰ ידין סירב בתוקף להצעות, אך כאזרח במעמדו הוא לא נותר אדיש לנעשה בקלחת הפוליטית. בשנת 1959 הוא נטל חלק בהקמת גוף בלתי מפלגתי, שרובו ככולו הורכב מאנשי מדע ורוח מהאוניברסיטה העברית, ממכון ויצמן ומהטכניון, אשר קרא להפחתת מספר המפלגות ולאיימוצה של שיטת הבחירות האזורית על-פני השיטה היחסית. לדידו של יגאל ידין, חלה הידרדרות מוסרית בחברה, והזירה הפוליטית הושחתה בשל שיטת בחירות קלוקלת שהביאה לקשר רופף בין הבוחר לנבחריו. לאור זאת, הוא חתם על עצומה שקראה לשינוי השיטה לקראת הבחירות לכנסת הרביעית, ואף חתר במסגרת חוג האקדמאים שבו היה חבר להקים ועדת מומחים, שתבחן לעומק את הבעיה ותמליץ על מהות השינוי הרצוי.⁸¹

חרף הגיחה הקצרה לזירה הציבורית בסוף שנות החמישים, הדיר יגאל ידין את רגליו מהפוליטיקה והתמיד בסירובו לקחת בה חלק פעיל. לנגד עיניו עמד פרויקט חשוב מכך, שכלל הקמת מוזיאון לאומי ומשכן של כבוד למגילות הגנוזות בירושלים. לטובת העניין, הוא עמד בראש חבר השופטים שבחר את צוות הארכיטקטים ואת תכנית הבנייה וגייס בשנית את עזרתו של איש העסקים היהודי שמואל גוטסמן, שתרים כסף רב לבנייתו של היכל הספר.⁸² אולם, את עיקר זמנו הקדיש יגאל ידין להוראה באוניברסיטה, לחפירות ארכיאולוגיות ולפרסום מחקרים. הוא עמל על פרסום תגליותיו בתל חצור, אשר תרמו באוגוסט 1959 לקידומו במעמד האקדמי לדרגת פרופסור חבר באוניברסיטה העברית,⁸³ והכין את הקרקע לחפירות ארכיאולוגיות חדשות במדבר יהודה, העתידות לבסס את מעמדו כאחד הארכיאולוגים הבולטים בדורו ולהקנות לו פרסום בקנה מידה עולמי.

בין מדבר יהודה לביטחון ישראל

בתחילת שנת 1960 התקבל על-ידי יגאל ידין וחבריו למקצוע מידע, לפיו הגיעו לידי ממלכת ירדן תעודות מתקופת מרד בר-כוכבא אשר נמצאו על-ידי בדווים במדבר יהודה באזור שבין מצדה לעין-גדי. לאור זאת, הוחלט לבדוק שורה של מערות באזור בתקווה לגלות ממצאים שטרם נשדדו ולקדם את המחקר על תקופה זו. מאחר שהיה מדובר

בשטח רחב, בלתי נגיש ובלתי מאובטח, היה הכרח להיעזר בצה"ל. באישור ראש הממשלה ושר הביטחון, דוד בן-גוריון, הנחה הרמטכ"ל חיים לסקוב את אלוף פיקוד הדרום, אברהם יפה, לסייע למשלחת הארכיאולוגית בכל ההיבטים הלוגיסטיים והארגוניים, בכלל זה בטיפוס על צוקים ועבודה במערות ובנקיקים. ב-23 במארס 1960 יצאו ארבע משלחות מקבילות לאזור בראשות בכירי הארכיאולוגים בארץ. יגאל ידן עצמו עמד בראש המשלחת שפעלה בנחל ערוגות ובצפון נחל חבר.⁸⁴ משלחתו של יגאל ידן גילתה במצוקים של נחל חבר שתי מערות – מערת האימה במצוק הצפוני ומערת האיגרות במצוק הדרומי. בשתיהן התגלו שלדים, כנראה של משתתפי מרד בר-כוכבא שמצאו שם מקלט עד להכנעתם על-ידי הצבא הרומאי, וחפצים מסוגים שונים. אולם הגילוי העיקרי היה ארכיון מסמכים בני קרוב לאלפיים שנה שהתגלה במערת האיגרות, אשר היה מורכב ברובו משני אוספים נפרדים: האחד כלל 14 תעודות מטעמו של שמעון בר-כוכבא, ובהן צוין שמו המפורש, ואשר היוו תכתובת בינו לבין מפקדי המרד בעין-גדי, שסרו למרותו. האוסף השני כלל כ-35 מסמכים של אישה בשם בבתא בת שמעון, אשר שפך אור על אורח החיים באותה תקופה.⁸⁵

הגילויים בנחל חבר סיפקו עבור יגאל ידן כר נרחב למחקר חדש על אודות מרד בר-כוכבא, ובה בעת עוררו בו את הספק בדבר מיצוי החפירות במדבר יהודה. לאור זאת, הוא נועד בתחילת פברואר 1961 עם הרמטכ"ל, צבי צור, וביקש בשנית את עזרת צה"ל למבצע החפירות המורכב. בן-גוריון אישר את הבקשה, וב-14 במארס שוב יצאו לדרך מספר משלחות למערות באזור עין-גדי. בתום כשבועיים וחצי של עבודה בארבע מערות התגלו כאלף ממצאים, הן מתקופת מרד בר-כוכבא והן מן התקופה הכלכוליתית (תקופת האבן החדשה, בשנים 4500-3500 לפני הספירה). אלה כללו כלי נשק ולבוש, כלי בית ומטבח, ובעיקר קטעי מגילות ופפירוסים נוספים בדומה לאלו שנחשפו אשתקד במערת האיגרות.⁸⁶ עם סיומן של שתי עונות החפירה המוצלחות במדבר יהודה, ערך יגאל ידן סבב נרחב של הרצאות ברחבי הארץ טרם צאתו לשנת שבתון באנגליה.

בין אוקטובר 1961 לאוקטובר 1962 שהה יגאל ידן רוב זמנו בלונדון, ושם השלים את כתיבתם של שני ספרים שנועדו להתפרסם בעברית ובאנגלית. הספר הראשון סיכם וניתח את הממצאים ממערת האיגרות אשר תוארכו לימי מרד בר-כוכבא. הספר השני

עסק בתורת המלחמה בארצות המקרא וסיכם באופן מונומנטלי את התפתחות שיטות הלחימה וכלי הנשק במזרח הקדום, תוך המחשתם בממצאים ארכיאולוגיים שנחשפו במרחב שבין פרס ומסופוטמיה ועד מצרים.⁸⁷ שני הספרים הללו זיכו את יגאל ידין בקידום נוסף באקדמיה. בספטמבר 1962 התמנה לראש הקתדרה לארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית, אשר נקראה על שם אביו, ובשנת 1963 התמנה לפרופסור מן המניין, שהייתה לדרגה העליונה ביותר בסולם האקדמי.⁸⁸

עם סיום שנת השבתון באנגליה, שב יגאל ידין לארץ לשנת הוראה חדשה באוניברסיטה העברית. לצד עשייתו האקדמית, הוא נרתם בשנת 1963 לשתי משימות במישור הלאומי על-פי בקשתה של הממשלה. בחודש ינואר הוא מונה על-ידי שר הפיתוח, יוסף אלמוגי,⁸⁹ ליושב ראש ועדה לבחינת המדיניות של חיפושי נפט בארץ, כפועל יוצא מבדיקת הגיאולוג הראשי של חברת Standard Oil, ולפיה ישראל עשויה לספק את עצמה בנפט. כעבור כחודשיים הגיש יגאל ידין את דו"ח הוועדה לשר, ובו המליץ שיהיו מספר חברות לחיפוש נפט ולא חברה מממוזגת אחת, קבע מתן עדיפות לחברה ממשלתית שתבצע מחקר בסיסי בנושא, ודרש כי החיפושים ייערכו בשקיפה הראויה בהתאם לזיכיונות שניתנו ובכפוף להכנסת שינויים בחוק הנפט. בעקבות אימוץ המלצותיו, הוקם באפריל 1965 המכון למחקרי נפט וגיאופיזיקה לקידום חיפושי נפט.⁹⁰ בחודש יוני מונה יגאל ידין יחד עם זאב שרף⁹¹ לוועדה לבחינת מבנה קהיליית המודיעין על-ידי ראש הממשלה ושר הביטחון, דוד בן-גוריון. המניע להקמת הוועדה נבע מהמחלוקת בין אגף המודיעין לבין "המוסד" בפרשת המדענים הגרמנים במצרים,⁹² אשר בעטיה התפטר איסר הראל מראשות "המוסד" ואלוף מאיר עמית מונה לממלא מקומו בד בבד עם תפקידו כראש אמ"ן. כעבור כחודשיים של עבודה שבה שמעו את עדויותיהם של ראשי מערכת הביטחון, הגישו השניים את הדו"ח לראש הממשלה ולשר הביטחון החדש, לוי אשכול. בין השאר, הם המליצו למנות יועץ מיוחד לראש הממשלה בנושא מודיעין, להכפיף את שירות הביטחון הכללי לראש הממשלה, לחזק את מחלקת המחקר במשרד החוץ, להקים ועדה פעילה של ראשי השירותים (ור"ש) ולהעביר את היחידה המבצעית מאגף המודיעין ל"מוסד". מרבית ההמלצות יושמו והן תרמו, לצד חילופי הגברי בקהיליית המודיעין, לתרבות ארגונית טובה יותר; אך כעבור עשור נוסף

יידרש יגאל ידין לעסוק בנושא בשנית במסגרת ועדה שונה בתכלית ובנסיבות נעימות פחות.⁹³

זמן קצר לאחר שהשלים יגאל ידין את עבודתו בוועדה לבחינת מבנה קהיליית המודיעין, הוא נערך למבצע חפירות רחב היקף לחשיפת סודותיה של מצדה. בתחילה הוא פעל לממן את עלויותיו, ועלה בידו לגייס סכום של כחצי מיליון לירות מקרן השבועון הבריטי "אובזרוור", מקרן וולפסון ומקרן האחיות סאקר. משנפתרה בעיית המימון, הוא רתם שוב את עזרת צה"ל אשר סלל עבור מבצע החפירה דרך עפר שחיברה בין מחנה המשלחת באזור ערד לבין האתר. בנוסף, הוא גייס כ-200 מתנדבים מהארץ ומחו"ל לסייע בחפירה לצידם של כעשרים ארכיאולוגים מקצועיים.⁹⁴ ב-15 באוקטובר 1963 נפתח מבצע החפירה הגדול ביותר מאז קום המדינה, והוא תוכנן להימשך כחצי שנה. יגאל ידין שעמד בראש המשלחת חילק את אתר מצדה לארבעה אתרי חפירה: ארמון הורדוס, מכלול המחסנים הגדול, הארמון המערבי ומערך הביצורים ההיקפי.⁹⁵



יגאל ידין מול שורות אוהלים בחפירות במצדה. (התמונה צולמה על-ידי אברהם ורד וניתנה באדיבות ארכיון צה"ל ועיתון "במחנה").

החפירות הניבו פרי כבר בשבוע הראשון שלהן, עם גילויה של מערה מתחת למצוק העליון ובה כ-15 שלדים, שהיו כנראה של מגיני מצדה. חרף ההתלהבות שאחזה בחופרים מהממצאים, הקשיים שבהם נתקלו איימו לקטוע באיבה את פעילותם. אולם משרדי הממשלה וצה"ל שוב נחלצו לעזרתם והקנו למבצע החפירה נופך של משימה לאומית. המשלחת שחפרה במצדה סבלה ממחסור חמור במים, וכפועל יוצא מכך הורה שר החקלאות והרמטכ"ל לשעבר משה דיין, שהארכיאולוגיה הייתה קרובה לליבו, לחברת "מקורות" להניח קו מים שיספק את צורכיהם. חיל ההנדסה, מצידו, סייע לחופרים בבעיות נגישות והתקין בתוך קירות הסלע באתר מדרגות עץ והתקין מעקות ברזל במורד המצוק.⁹⁶ עם ההתגברות על המכשולים הפיזיים, התנהלה החפירה במרץ, ובמסגרתה נמצאו שפע של ממצאים, אשר שפכו אור על אחריתו של המעוז היהודי האחרון במרד הגדול שנכנע לרומאים בשנת 73 לספירה, לאחר מצור ממושך. בין השאר, נמצאו כ-90 אוסטרקונים (כתובות על חרסים), 1,040 מטבעות ו-400 קשקשי שריון, ונחשף ארמונו של הורדוס. אולם, לדידו של יגאל ידין התגלית החשובה ביותר הייתה קטע מגילה שהכיל מזמורים מספר תהילים. לא זו בלבד שהיה זה מבחינתו נדבך נוסף בקיום צוואתו של אביו, אלא הייתה זו הפעם הראשונה שמגילה המזוהה עם הכת מים המלח נמצאה שלא במערות קומראן.⁹⁷

עם סיום עונת החפירות הראשונה במצדה בסביבות אפריל 1964, התמקד יגאל ידין בשנתיים הבאות בעיבוד הממצאים ובניתוחם והוציא לאור שלושה ספרים בנושא.⁹⁸ לצד עיסוקו בהוראה ובמחקר, קידם יגאל ידין גם שני פרויקטים לרווחת הציבור ולחשיפת החברה הישראלית להיסטוריה הקדומה של ארצה. כחבר בצוות ההקמה והייעוץ של מוזיאון ישראל, הוא עקב מקרוב אחר העבודות ובפרט אחר בנייתו של היכל הספר. ב-20 באפריל 1965 נחנך המקום במעמד נשיא המדינה, זלמן שז"ר, ושם הוצגו אחר כבוד שבע המגילות הגנוזות, שנרכשו על-ידי יגאל ידין ועל-ידי אביו וכן איגרות בר-כוכבא שנחשפו בחפירותיו במערת האיגרות במדבר יהודה. מספר חודשים אחר-כך הודיע יגאל ידין כי האתר במצדה, שבו הושלמה עונת החפירות השנייה בסוף שנת 1964, יפתח למבקרים, ובכך חשף גם את עבודתו זו לציבור הרחב.⁹⁹

ביולי 1966 נקרא יגאל ידין פעם נוספת לדגל, בעקבות החלטתו של ראש הממשלה ושר הביטחון, לוי אשכול, לבדוק את הצדקת קיומה של המכללה לביטחון לאומי לאחר שלוש שנות פעילות. הוא הועמד בראש ועדה בה היו חברים גם פרופ' יהושע פראוור וד"ר יעקב ארנון, ועל השלושה הוטל לבדוק מספר נושאים: האם המכללה הגשימה את ייעודה ברוח החלטת הממשלה מיולי 1962 על הקמתה; קרי, גיבוש תורת ביטחון לאומי כוללת ויצירת שפה משותפת בנושא; האם המכללה תרמה לחניכים בה באופן שלא ניתן להשיגו באקדמיה; והאם קיומה מוצדק, או לא. חברי הוועדה ערכו את בדיקתם במשך כשבעה חודשים, ובין ישיבה לישיבה פיקח יגאל ידין על החפירות בתל מגידו. בפברואר 1967 שטחו חברי הוועדה בפני ראש הממשלה את ממצאיהם. מסקנתם הייתה כי קיומה של המכללה אמנם חיוני, אך בה בעת יש להפסיק את פעילותה כל עוד לא ימולאו מספר תנאים מוקדמים, כדוגמת העלאת רמתם הבסיסית של החניכים וחיובם בהשכלה אקדמית, והחדרת חשיבות לימוד הביטחון הלאומי במשרדי הממשלה. לאור דו"ח הוועדה והמלצות חבריה, קיבלה הממשלה ב-19 במארכ 1967 את ההחלטה לסגור את המכללה לביטחון לאומי עם סיום מחזור הלימודים הרביעי בקיץ.¹⁰⁰

רצינות עבודתו של יגאל ידין, הן בוועדה לבחינת מבנה קהיליית המודיעין והן בוועדה לבחינת פעילותה של המכללה לביטחון לאומי, כמו גם היוקרה הרבה לה זכה כרמטכ"ל לשעבר וכארכיאולוג בעל שם, צדו את עינו של ראש הממשלה, לוי אשכול. עם פרוץ המתיחות בגבולות במאי 1967 והמהומה הפוליטית בצידה, אשר הביאה לעזיבתו מאונס של לוי אשכול את משרד הביטחון לטובת משה דיין, החליט ראש הממשלה כי יגאל ידין הוא האדם הנכון לשמש לו כיועצו המיוחד לענייני ביטחון. בין השאר, סבר לוי אשכול כי ליגאל ידין הייתה השפעה רבה על משה דיין, בשל היותו מפקדו בעבר – הנחה לה לא היה בסיס. באווירת הימים ששררה, בה קמו בני החושך על בני האור כדי לכלותם, לא יכול היה יגאל ידין להמשיך ולהתבונן על הנעשה מהצד, והוא נענה לקריאתו של לוי אשכול והעמיד עצמו לרשותו.¹⁰¹ יגאל ידין נטל חלק בישיבות המכריעות שקדמו למלחמה וכמובן גם באלה שבמהלכה, אולם השפעתו הייתה דלה ובעיקר מאכזבת. מזכירו הצבאי של ראש הממשלה כתב על תרומתו כי הייתה מוגבלת למדי וחסרת מעוף, בשל העובדה שמצא צבא שונה מזה שהשאיר בתחילת שנות החמישים, ומושגיו היו

מיושנים מכדי ליצור שפה משותפת עם דור הפיקוד החדש.¹⁰² זמן קצר לאחר סיום המלחמה נותק הקשר בין לוי אשכול לבין יגאל ידין, והאחרון שב לתחום התמחותו בעולם העתיק בו נחשב לאחד מחוקריו המודרניים ביותר. הוא ניצל את המצב החדש בגבולות וביקר ב-21 ביוני במערות קומראן שבהן נמצאו המגילות הגנוזות,¹⁰³ ונערך לקראת אתגרים חדשים בקריירה האקדמית שלו ובפרט לקידומה במישור הבין-לאומי.

ארכיאולוג בעל שם עולמי

שתי עונות החפירה שערך יגאל ידין במצדה ולאחר מכן גם בתל מגידו, המחקרים המקיפים שכתב על ממצאיו ותערוכת המוצגים שהקים הקנו לו פרסום בקנה מידה עולמי, והוא היה למרצה מבוקש. בקיץ 1966 הוא טס לארצות-הברית לסדרת הרצאות על מצדה ועל החידושים במגילות הגנוזות, ובחודש ספטמבר שהה עשרה ימים ביפן שם הרצה באוניברסיטאות של טוקיו וקיוטו. חודש אחר-כך הוא התקבל אצל האפיפיור פאולוס השישי ברומא והעניק לו את אחד מספריו על מצדה. בדצמבר 1966 נערכה תערוכה של מוצגי מצדה בלונדון, אשר קיבלה את חסותה של אשת ראש ממשלת בריטניה הרולד וילסון וזכתה לתהודה רבה.¹⁰⁴ תצוגה זו הייתה לתערוכה נודדת, ולאחר זמן ממושך בו הוצגה בלונדון היא עברה לניו-יורק והוצגה שם, כאשר יגאל ידין היה למקדם המכירות היעיל שלה.¹⁰⁵

בינואר 1968 נקטעו לזמן קצר מסעותיו של יגאל ידין, עם פטירתה של אמו חסיה בגיל 106.79 אולם בגמר ימי האבל הוא היה נכון להיערך לעונת חפירות חדשה, לאחר הפסקה ממושכת למדי, ולקידום פרסומיו המדעיים בצעד אחד נוסף. בחודש יוני הופיעה חוברת ראשונה של הרבעון "קדמוניות", אשר התמקד בעתיקות ארץ ישראל והמזרח הקדום. יגאל ידין היה לעורכו של כתב העת המדעי, שנתן במה לממצאים שהתגלו בארץ ולניתוחי עומק על אודות סוגיות ארכיאולוגיות והיסטוריות מתקופת המקרא. המאמרים שבו, בכללם גם של יגאל ידין, הופצו גם לקהילה האקדמית בעולם, העשירו את השיח בקרב החוקרים בתחום והעלו את קרנה של הארכיאולוגיה הישראלית.¹⁰⁷ זמן

קצר לאחר שיצאה לאור מהדורת הביכורים של "קדמוניות", שב יגאל ידין גם לעבודת השטח ופתח בעונת החפירות החמישית בראשותו בתל חצור, שהקנה לו את ראשית תהילתו לפני כעשור. במשך מספר חודשים עמלו עשרות ארכיאולוגים ומתנדבים בניצוחו של יגאל ידין על קילוף השכבות של התל ובהמשך החשיפה של שני מפלסיו מן התקופה הכנענית – העיר העליונה שבה חיה משפחת המלוכה, והעיר התחתונה שבה התגוררו פשוטי העם. בין השאר, התגלתה מנהרה אשר הובילה למקור מים ואוששה את ההנחה לפיה היה באתר מפעל מים תת-קרקעי שנועד לשרת את התושבים בשעת מצור.¹⁰⁸

בגמר עונת החפירות בחצור בתחילת 1969 נערך יגאל ידין להשלים את משימות ההוראה שלו טרם יציאתו לשנת שבתון, ובנוסף פעל לסגירת חוב ישן בן כ-1900 שנה. ב-7 ביולי הוא עמד בראש טקס צבאי מלא שנועד להביא למנוחת עולמים 27 שלדים, שהתגלו לפני מספר שנים בחפירות מצדה ושויכו ליהודים שהגנו עליה ונפלו בקרב האחרון עם הרומאים בתקופת המרד הגדול. העצמות נקברו באחוזת קבר מיוחדת שנכרתה בשיפולי גבעה לרגלי צוק מצדה ונקראה בשם "גבעת המגינים". בטקס נשא יגאל ידין דברים, ובחברו בין עבר להוזה אמר: "מצדה לא תיפול שנית ועדים חיילי צבא הגנה לישראל שהצדיעו לכם באש אונם".¹⁰⁹

עם תחילת קיץ 1969 עזב יגאל ידין את הארץ לטובת שנת שבתון בחוץ לארץ. במשך כ-15 חודשים הוא שהה באנגליה ובארצות-הברית ולימד ארכיאולוגיה באוניברסיטת הרווארד. בתקופה זו הוא התרשם עמוקות משיטות הלימוד האמריקאיות, שהתמקדו יותר בפיתוח המחשבה ובניהול שיח ער בין התלמיד לבין המרצה והתרכזו פחות בהרצאות ובשינון החומר כפי שהיה בישראל. אולם, את עיקר זמנו הקדיש למחקר ולכתיבה, אשר העשירו את עשייתו המדעית וקיבעו את מעמדו כאחד מבכירי הארכיאולוגים בעולם וכמומחה תוכן בולט לתקופה של שלהי בית שני. הוא השלים את כתיבתו של ספר נוסף על תקופת בר-כוכבא, אשר עסק בתגליותיו במערות מדבר יהודה,¹¹⁰ ובעיקר עמל על פענוחה וחקירתה של מגילה חדשה שנרכשה על-ידי ממשלת ישראל מידי סוחר עתיקות בבית לחם מיד עם תום מלחמת ששת הימים. מגילה זו כונתה בשם מגילת המקדש, אשר הייתה לארוכה מבין מגילות כת ים המלח, וגודלה

נאמד בלמעלה משמונה מטרים. המגילה הייתה, למעשה, קובץ של הלכות דתיות שעסקו במועדים ובמנהגים של החגים היהודיים, במבנה בית המקדש ובכללי עשה ואל תעשה בירושלים, ובהלכות הנוגעות למשטר המלוכני ולמנהל הציבורי בסביבות שנת 100 לפני הספירה. על עבודתו על מגילה זו העיד יגאל ידן, כי הייתה זו "אחת החוויות הכבירות ביותר שהיו לו בחייו", ובכך מימש פעם נוספת את צוואתו של אביו.¹¹¹

באוקטובר 1970 שב יגאל ידן לארץ, ובמקביל למשרת ההוראה באוניברסיטה העברית החל לשמש גם כיושב הראש של רשות הגנים הלאומיים. במסגרת תפקידו זה פעל להנגשת אתרי מורשת וארכיאולוגיה לציבור הרחב, בדומה לפעילותו בוועדה שמינה בשעתו דוד בן-גוריון לפני כ-15 שנה, ודגש מיוחד הוא שם שלא במפתיע לאתר במצדה. בפרואר 1971 הוא השתתף בטקס החנוכה של הרכבל לפסגת המצדה, אשר נמתח לאורך כ-850 מטרים ונועד להסעת כ-500 נוסעים בשעה.¹¹² מוקד מרכזי נוסף בפעילותו כיושב ראש רשות הגנים הלאומיים היה בניהול מאבק עיקש נגד בית החרושת "נשר" לייצור מלט. בית החרושת ביקש מהמדינה להקצות לרשותו שטח חציבה של כ-2,000 דונם בפארק הכרמל, דבר שהיה בו כדי לפגוע בערכי הטבע והנוף. יגאל ידן הוביל בצוותא עם אלוף (במיל') אברהם יפה, שכיהן כיושב ראש החברה להגנת הטבע, את המחאה הציבורית נגד כוונות המפעל, ועלה בידם לארגן הפגנה המונית בת רבבת משתתפים.¹¹³

בין סמסטר אחד למשנהו, ובמקביל לעבודתו ברשות הגנים הלאומיים, לא זנח יגאל ידן את עיסוקו העיקרי – הארכיאולוגיה. בשנים 1971-1972 הוא חידש את החפירות בתל מגידו והשלים את חשיפתם של הארמון שיוחס לתקופת המלך שלמה ושל חלק ניכר מחומת העיר.¹¹⁴ במאי 1973 הוא שב לתל מצדה, הפעם לא כדי לחפור, כי אם לסגור מעגל היסטורי של מאבק ותקומה יהודי, הניזון משורשים עמוקים ועתיקי יומין. הוא ערך טקס במלאות 1900 שנה לכניעת מצדה בשנת 73 לספירה, גולל את סיפורם של הלוחמים במעוז האחרון במרד הגדול נגד הרומאים והצהיר: "אין דבר מעוות מכך כאשר מייחסים לנו את תסביך מצדה. המילים שנית מצדה לא תיפול מסמלות שכאז כן היום, החופש יקר לנו מכל, אך נשבעים אנו, שלא כ[אלעזר] בן יאיר וחבריו [שאמר] בני חורין נמות, אלא בני חורין נחיה!"¹¹⁵ כחצי שנה מאוחר יקבלו דבריו של יגאל ידן על פסגת מצדה משמעות מצמררת, כאשר מערכה חדשה, בשנה ה-25 לתקומת המדינה,

תיפתח בין ישראל לבין אויבותיה, ותגבה מחיר יקר נוסף עבור זכותו של העם היהודי לחיות בשלום ובחירות בארצו.

מועדת אגרנט לפוליטיקה

ב-6 באוקטובר 1973 פתחו צבאות סוריה ומצרים בהתקפה מתואמת והבקיעו את קווי ההגנה של צה"ל ברמת הגולן ולאורך תעלת סואץ. מדינת ישראל הופתעה מפרוץ המלחמה ביום כיפור, וצה"ל ניהל קרבות הגנה בתנאי פתיחה קשים וביחסי כוחות נחותים עד כדי בלתי נתפסים. יגאל ידן, אשר נערך באותה תקופה לשנת לימודים חדשה באוניברסיטה העברית, נקרא לדגל בשל ניסיון העבר שלו כרמטכ"ל, ונטל חלק בהערכות המצב ובדיונים במוצב הפיקוד העליון. בפועל, הוא שימש בתקן משקיף על הנעשה ותרומתו הייתה מזערית, בשל ניתוקו רב השנים מן ההוויה הצבאית ומהחידושים בה.¹¹⁶ בתום 19 ימי לחימה אינטנסיביים ועקובים מדם, עלה בידי צה"ל להעביר את הלחימה לשטח האויב, להסב לו אבדות כבדות בנפש ובציוד ולהגיע להפסקת אש, כאשר הבירה הסורית נמצאה בטווח תותחים והארמיה השלישית של הצבא המצרי כותרה.

על-אף הניצחון הצבאי גרמה מלחמת יום כיפור לזעזוע עמוק בציבור הישראלי, הן על האופן המפתיע בו נפתחה והן על שום האבדות הכבדות שהיו מנת חלקם של בתים רבים במדינה. כפועל יוצא מכך, החליטה הממשלה ב-18 בנובמבר 1973 על הקמת ועדת חקירה ממלכתית לבדיקת המידע בימים שקדמו למלחמה, על מהלכי האויב וכוונותיו ועל היערכות צה"ל למלחמה, וכעבור שלושה ימים נקבע ההרכב שלה. בראש הוועדה עמד נשיא בית המשפט העליון, שמעון אגרנט, ולצידו נקבעו כחברים שופט בית המשפט העליון משה לנדוי, מבקר המדינה יצחק נבנצל ושני הרמטכ"לים לשעבר, יגאל ידן וחיים לסקוב. הוועדה החלה את עבודתה ב-27 בנובמבר והתכנסה מדי יום בבניין משרד המשפטים בירושלים. בתוך כארבעה חודשים קיימה הוועדה 140 ישיבות וחבריה שמעו עשרות עדים. בתחילת אפריל 1974 פורסם הדו"ח החלקי שלה, ובו זוכה הדרג המדיני

מן האחריות למחדלי המלחמה. עיקר האשמה נפלה על כתפי הרמטכ"ל, דוד אלעזר, על ראש אגף המודיעין, אלי זעירא, ועל קצינים נוספים בחיל ועל אלוף פיקוד הדרום, שמואל גונן. בעקבות דו"ח הוועדה סיים הרמטכ"ל את תפקידו ואלוף מרדכי גור מונה כמחליפו. בנוסף, ראש הממשלה, גולדה מאיר, ושר הביטחון, משה דיין, בחרו שלא להמשיך בתפקידם בשל המחאה הציבורית שהתעוררה, והרמטכ"ל השביעי של צה"ל, יצחק רבין, והשר שמעון פרס החליפו אותם בתפקידיהם, בהתאמה.¹¹⁷

פרסום הדו"ח החלקי של ועדת החקירה אמנם לא סיים את עבודתו של יגאל ידן בה, אך איפשר לו להתפנות ולו במעט גם לעיסוקיו בשגרה. כמי שעמד בראש רשות הגנים הלאומיים, הטילה עליו הממשלה לעצב את אחוזת הקבר של ראש הממשלה המנוח, דוד בן-גוריון, ושל רעייתו פולה בשדה-בוקר. יגאל ידן הכריז על תחרות בנושא, קרא לאדריכלים ולמהנדסים להגיש את הצעותיהם בעניין עד 1 בספטמבר 1974, והקציב לזוכים פרס על סך 40 אלף לירות. ב-20 בנובמבר חולקו הפרסים לזוכים שעיצבו את אחוזת הקבר ברוח הפשטות והתאימו את המראה שלה לנוף הייחודי של מדבר צין, וכן על פיתוח דרכי הגישה, כדי לעשותה לאתר נגיש לציבור הבא לחלוק כבוד.¹¹⁸ העיסוק בעיצוב קברם של דוד בן-גוריון ורעייתו היה, כאמור, עבור יגאל ידן רק אתנחתא קלה, ועיקר מרצו בשנת 1974 הוקדש להמשך עבודתו בוועדת אגרנט. במחצית השנייה של השנה הוא השתתף בעשרות ישיבות נוספות, שמע עדויות של קצינים בכירים ועבר על הררים של חומר צבאי. יכולת הלמידה שלו וניסיונו כחוקר שקדן היודע לחבר פיסות מידע רבות לפאזל שלם היו לנכס לוועדה וסייעו רבות לעבודתה. גם היכרותו עם קהיליית המודיעין, מתוקף עבודתו בוועדת ידן-שרף לפני כעשור, הייתה לעזר רב ותרמה תרומה מכרעת לגיבוש ההמלצות בנושא, שבחלקן היוו מהדורה חוזרת לעשייתו אז. בתום עבודה אינטנסיבית, הוגש ב-10 ביולי לממשלה חלקו השני של הדו"ח, שעסק בעיקר בסוגיה המודיעינית והיה לניתוח משלים של הנאמר בדו"ח החלקי. אולם לא היה זה סוף פסוק, ובתום חצי שנה נוספת, ב-30 בינואר 1975, הגישה הוועדה לממשלה את חלקו השלישי של הדו"ח. חלק זה נגע בהיערכות צה"ל למלחמה ובניהול קרבות הבלימה בחזית הצפון עד לצהרי ה-7 באוקטובר ובחזית הדרום עד ל-8 באוקטובר, והיה לאקורד הסיום של עבודת הוועדה.¹¹⁹ בסכמו את פעולתה של ועדת אגרנט אמר יגאל

ידן, כי זו הצילה את הדמוקרטיה במדינה ואת העם מטראומה אשר אין לדעת אם היה יוצא ממנה.¹²⁰

סיום חלקו של יגאל ידן בוועדת אגרנט איפשר לו לשוב ולהתרכז בעבודתו האקדמית, ובשנת 1975 השלים את ספרו החשוב והמסכם על תל חצור. אולם, החשיפה הציבורית לה הוא זכה מתוקף חברותו בוועדה, כמו גם התדמית שהייתה לו כאיש נקי כפיים, הביאו עד מהרה לפתיחת פרק חדש בחייו. באמצע שנות השבעים פשתה בציבור תחושת מיאוס מהסיאוב שאחז במנגנוני השלטון ומפרשיות שחיתות שהתפרסמו חדשות לבקרים בעיתונות,¹²¹ והתסיסה החברתית שנבעה ממצוקה כלכלית ומאפליה עדתית הלכה וגברה. לאור זאת, הסתמן בקרב שכבות רחבות באוכלוסייה רצון עז לשינוי וצימאון לרוח רעננה בזירה הפוליטית. יגאל ידן, שהיה בר-סמכא בענייני ביטחון כרמטכ"ל לשעבר וזכה לפרסום עולמי כארכיאולוג וכאיש ספר, נתפס בעיני רבים כתקווה החדשה וכדמות הראויה לאחוז בהגה השלטון.¹²² יגאל ידן הוחמא מהכתרים שנשזרו לראשו, אך יותר משהיסס בתקופה זו באשר לעתידו, היה ליבו נתון למצבה הבריאותי ההולך ומידרדר של רעייתו. כרמלה ידן לקתה במחלת לב קשה שהתפרצה במהלך טיול עם בעלה במקסיקו בקיץ 1975, ועד מהרה רותקה למיטה. קצב התקדמות מחלתה היה מהיר מאוד, וב-18 בפברואר 1976 הלכה לעולמה.¹²³ התאלמנותו של יגאל ידן בגיל 59 לא ריפתה את ידיו מהמשך העשייה, ולאחר שבמשך למעלה משני עשורים נמנע במופגן מלהיכנס לחיים הפוליטיים, החליט להפריח בלון ניסוי בהופעה טלוויזיונית. ב-25 במאי 1976 הוא הופיע בתכנית הראיונות "מוקד", ובה הודיע כי הוא שוקל את האפשרות ללכד את הכוחות המסוגלים להבריא את השלטון ולהנהיג את העם. הוא מיקד את בעיותיה המרכזיות של המדינה בשיטת הבחירות הנוכחית ובפערים החברתיים הקיימים בישראל, וקרא לאנשים המאמינים בשינוי השיטה ובמתן טיפול לעירות הפיתוח להתייצב יחדיו.¹²⁴ דבריו של יגאל ידן לא נפלו על אוזניים ערלות, ועד מהרה באו עימו במגע תנועות חברתיות חוץ-פרלמנטריות, אשר תרו אחר מנהיג ואחר מסגרת פוליטית. גם הקהל הרחב גילה עניין, ובסקרים שנערכו זמן קצר לאחר הריאיון הוא זכה לתמיכה רבה. בהתבשמו מאהדת הציבור, הגביר יגאל ידן את תדירות הופעותיו בתקשורת, והתקפותיו על ההנהגה ועל אופי המשטר הלכו והוקצנו. בחודש

ספטמבר הוא הלך צעד נוסף קדימה והודיע על גיבוש רשימה לבחירות לכנסת, אף כי טרם גמר אומר לרוץ בעצמו.¹²⁵

יציאתו של יגאל ידין לשנת שבתון מהאוניברסיטה העברית בשנת הלימודים האקדמית של 1976-1977 הקלה על החלטתו, וב-22 בנובמבר 1976 הודיע בפומבי על הקמת תנועה פוליטית חדשה בשם התנועה הדמוקרטית לשינוי, אשר זכתה לכינוי ד"ש. תנועה זו מיזגה בתוכה קצינים בכירים שהתלכדו סביב דמותו של יגאל ידין, את תנועת "שינוי" בראשות אמנון רובינשטיין וארגונים חברתיים דוגמת תנועת "עודד", שהתמקדה בצמצום פערים בחברה ופעלה בעיקר בעירות הפיתוח. במסיבת עיתונאים הציג יגאל ידין את שמות אנשי הקבוצה המייסדת ואת הקווים הכלליים של המצע, אשר כלל, בין היתר, את שינוי שיטת הבחירות, הקמת קבינט מצומצם בממשלה והכנסת תיקונים בתפקודה, חקיקה נועזת בתחום החברתי ומוכנות לוותר על שטחים תמורת שלום אמת, תוך עמידה על נהר הירדן כגבול הביטחון במזרח.¹²⁶ תוך כדי התארגנות התנועה לכדי מפלגה, פרץ משבר פוליטי בדצמבר 1976 אשר הביא לנפילת ממשלתו של יצחק רבין ולהקדמת הבחירות לכנסת התשיעית מ-1 בנובמבר ל-17 במאי 1977.¹²⁷

הקדמת הבחירות הביאה להאצת התהליכים הפנים-ארגוניים של ד"ש. עד לאמצע פברואר 1977 נרשמו לשורותיה כ-13 אלף חברים, ואלוף (במיל') מאיר זורע התמנה לראש מטה הבחירות של המפלגה. באמצע חודש מארס נערכו הבחירות הפנימיות לקביעת רשימת המועמדים של ד"ש לכנסת, ועל-פיהן נקבע כי יגאל ידין יעמוד בראשה, אמנון רובינשטיין נבחר למקום השני והאלופים (במיל') מאיר עמית ומאיר זורע זכו במקומות השלישי והחמישי, בהתאמה. המשפטן שמואל תמיר נבחר למקום הרביעי, והתעשיין סטף ורטהיימר אייש את המקום השישי.¹²⁸ עם קביעת הרשימה לכנסת, התרכזו יגאל ידין וחבריו למפלגה בחודשיים הבאים בעשיית נפשות למפלגה ובתעמולת בחירות. תקוותם הייתה כי הבוחר יממש בקלפי את רצונו בשינוי עמוק בסדרי החברה והשלטון, וייתן בידם את המנדט להרכיב את הממשלה. תקוותם אכן התממשה בחלק הראשון של המשוואה, והשינוי במערכת הפוליטית היה לדרמטי, אך ההובלה הייתה בידי אחר.

סגן ראש הממשלה

ב-17 במאי 1977 התחולל מהפך בקורות הפוליטיקה הישראלית, ולראשונה מאז קום המדינה איבדה מפלגת השלטון את ההנהגה לטובת מפלגת הליכוד והעומד בראשה, מנחם בגין. מפלגת הליכוד, שקיבלה 43 מנדטים לעומת 32 של מפלגת המערך, קיבלה את הזכות להרכיב את הממשלה ופתחה במגעים נמרצים להקמת קואליציה. מפלגת ד"ש בהנהגתו של יגאל ידן, שהייתה לשלישית בגודלה בכנסת עם 15 מנדטים, נחלה אכזבה. אומנם המפלגה שהתמודדה לראשונה בבחירות גרפה למעלה מ-200 אלף קולות, אך ההובלה הייתה ממנה והלאה, ובידי הליכוד ניתן היה להרכיב ממשלה צרה גם בלעדית.¹²⁹ חרף זאת, נכנסו הנהגות הליכוד וד"ש למשא ומתן קואליציוני כדי לכונן ממשלה על בסיס רחב, ויגאל ידן הציב תנאים מוקדמים להצטרפות מפלגתו. בין השאר, הוא תבע לשנות את מבנה משרדי הממשלה ואת שיטת הבחירות ולקיים בתוך שנתיים מערכת בחירות על-פי השיטה החדשה.¹³⁰ מנחם בגין דחה את תביעת יגאל ידן ללכת לבחירות בתוך שנתיים, והקים ממשלה ללא מפלגת ד"ש; אך בה בעת לא סגר בפניה את הדלת מלהצטרף, ונציגיו המשיכו במשא ומתן עימה. אבן הנגף העיקרית נגעה לשינוי שיטת הבחירות, שלכך התנגדו בעיקר המפלגות הדתיות, ועד מהרה עלו המגעים על שרטון. דבקותו של יגאל ידן בעקרונות המצע הותירו את מפלגתו באופוזיציה, והבקיעים בתוך ד"ש צפו על פני השטח עד כדי פילוג.¹³¹ יגאל ידן סירב להרים ידיים והבין כי אם ברצונו להשפיע על סדר היום הלאומי, הרי שעליו לחתור ולהשתלב בזרוע הביצועית ולהיכנס לממשלה. אולם, לא הכול היו תמימי דעים עימו, וסיעת שינוי בראשות אמנון רובינשטיין לא ראתה באיוש משרדי הממשלה את מהות הכול. הוויכוחים בתוך המפלגה, הזגזוג בין הצטרפות לממשלה לבין הישארות מחוץ לה והמשא ומתן הממושך עם הליכוד ערערו את ד"ש מבפנים, סדקו את מנהיגותו של יגאל ידן ובעיקר – פגעו בתדמיתו כפוליטיקאי מזן אחר.¹³²

כחמישה חודשים לאחר הבחירות באה לסיומה סאגת הצטרפותה של ד"ש לממשלת בגין. באמצע אוקטובר 1977 יצא יגאל ידן לארצות-הברית, ובפגישותיו עם בכירי הממשל ועם מנהיגים יהודים השתכנע בצורך להקים ממשלה רחבה, כדי לחזק את המשק ואת החברה בישראל ולהתמודד ביתר עוז עם לחצים חיצוניים. עם שובו לארץ

כינס את מועצת המפלגה וזכה לרוב בהצבעה בעד כניסה לממשלה.¹³³ ב-24 באוקטובר אושרה הצטרפות ד"ש לממשלה, ויגאל ידין מונה לסגן ראש הממשלה ולשר על לענייני חברה ורווחה. בנוסף אליו, מונו שלושה מחבריו לסיעה לשרים: שמואל תמיר כשר המשפטים, ישראל כץ כשר העבודה והרווחה ומאיר עמית כשר התחבורה והתקשורת.¹³⁴ זמן קצר לאחר כניסתו לתפקיד, הקים יגאל ידין ועדת שרים לקביעת מדיניות בתחום הרווחה והציב את תיקון חולִיָה של החברה כמטרתו העיקרית.¹³⁵

חרף רצונו של יגאל ידין להקדיש את זמנו לענייני חברה ורווחה, האפילו ענייני השעה על סדר יומו. באמצע נובמבר 1977 התמנה לממלא מקום שר הביטחון, לאחר שהשר ויצמן נפגע בתאונת דרכים. מספר ימים אחר-כך – ב-19 בחודש – הגיע נשיא מצרים, אנואר סאדאת, לביקור היסטורי וחסר תקדים בארץ, והתהליך המדיני להשגת שלום עם הגדולה במדינות ערב עמד במוקד עיסוקה של הממשלה. יגאל ידין היה בין מקבלי פניו של נשיא מצרים, הביע תמיכה נלהבת במגעים להסדר שלום והצביע בעד התכנית למתן אוטונומיה לפלסטינים ביהודה ושומרון.¹³⁶ הוא אמנם לא היה חבר בצוות המוביל, שבו לקחו חלק ראש הממשלה מנחם בגין, שר הביטחון עזר ויצמן ושר החוץ משה דיין, אך נטל חלק בכל ההכרעות שנגעו למשא ומתן לשלום והיה מעורב בדיונים בנושא בתוך הממשלה. יתר על כן, בשל מצב בריאותו הרעוע של ראש הממשלה ואשפוזו מעת לעת בבית החולים, מילא יגאל ידין לא אחת את מקומו של מנחם בגין ועדכן את חברי הממשלה בסוגיות מדיניות.¹³⁷ לצד מעורבותו המסוימת בתהליך השלום, עסק גם בלחימה בטרור. בעקבות הפיגוע העקוב מדם באוטובוס בכביש החוף ב-11 במארס 1978, שבו נהרגו 35 איש, הועמד בראש ועדת שרים לבדיקת האירוע ולבחינת התיאום והסמכויות בין זרועות הביטחון השונות.¹³⁸

העיסוק בסוגיות שלום וביטחון בחודשים הראשונים לכהונתו בממשלה, לא ריפה את ידיו של יגאל ידין מלעסוק בבעיותיה של החברה הישראלית, והוא תיעל את עיקר מרצו לפתירתן. בפברואר 1978 הוא מינה ועדה בין-משרדית לבחינת הצעת חוק בנושא משפחות ברוכות ילדים והקים ועדת היגוי לשיקום אזורי מצוקה ברחבי הארץ בראשות פרופסור דניאל שמשוני. כפועל יוצא מכך, החליטה ועדת השרים לענייני חברה ורווחה על תכנית חומש בעלות של 1.2 מיליארד לירות לשיקום שכונות עוני. בחודש מארס מינה

צוות מומחים לקידום חוק הפנסיה הממלכתית, וביוולי 1978 קבעה ועדת השרים בראשותו לענייני חברה ורווחה כי יש להקצות 25% מכלל הדירות העומדות למכירה עבור זכאי משרד השיכון.¹³⁹ יוזמה נוספת שעודד יגאל ידן בתחום החברתי הייתה בגיבוש התכנית נח"ל לעיירות הפיתוח. בשיתוף פעולה עם משרדי החינוך והביטחון ועם הסוכנות היהודית הוחלט, כי חברי גרעין מתנועות הצופים והנוער העובד והלומד יחיו כקולקטיב בעיירות הפיתוח, יתרמו לחיי הקהילה המקומית שבה יישבו וישמשו דוגמה לחיקוי למשיכת צעירים משכילים לפריפריה. ארבעת הגרעינים הראשונים נועדו לפעול בקריית שמונה, מעלות, חצור וירוחם, והתקווה הייתה כי עד לאמצע שנות השמונים תהיה להם נוכחות בכל עיירות הפיתוח. אולם, חרף הירתמות הגורמים השונים, התכנית מומשה באורח חלקי בלבד, ובפועל התמססה עד לתום כהונתו של יגאל ידן.¹⁴⁰ תשומת לב מיוחדת הקדיש יגאל ידן למאבק נגד הכנסת שידורים בצבע בטלוויזיה. לתפיסתו, היה בכך משום תסמין נוסף לפערים בחברה, וסבר כי השקעת הציבור ברכישת מקלטי צבע תחדד את הבדלי המעמדות באוכלוסייה. במשך כשנתיים הוא התמיד בהתנגדותו, ורק בשלהי כהונתו שינה את עמדתו ותמך בעמדת הקבינט הכלכלי.¹⁴¹

הרבעון הראשון של שנת 1979 עמד בסימן החתימה על הסכם השלום עם מצרים. בסוף חודש מארס נמנה יגאל ידן עם הפמליה שליוותה את ראש הממשלה, מנחם בגין, לווינגטון והוא נטל חלק כצופה בטקס ההיסטורי.¹⁴² אולם, ההרמוניה ששררה בממשלה סביב ההסכם התחלפה בחודשים הבאים בחילוקי דעות קשים בין יגאל ידן לבין הגורמים הניצים בליכוד, בפרט שר החקלאות אריאל שרון, בסוגיית ההתיישבות בשטחים. ביוני 1979 ערער יגאל ידן על החלטת הממשלה באשר למיקום התנחלות אלון מורה ליד שכם, בטענה שהשטח הוא בבעלות פרטית; אך חרף תמיכתם של שר הביטחון עזר ויצמן ושל שר החוץ משה דיין, הוא נותר בעמדת מיעוט. שלושה חודשים אחר-כך ערער ידן שוב על החלטת ועדת השרים לענייני התיישבות להסמיך את השר שרון לעבות ארבעה יישובים בשומרון, אך דעתו נדחתה על-ידי ראש הממשלה. בינואר 1980 הוא התנגד להקמת היישוב לבונה, בטענה שהמניע לכך אינו ביטחוני, אך שוב היה בדעת מיעוט.¹⁴³ חילוקי הדעות הקשים ביותר התנהלו בין הצדדים סביב היישוב היהודי

בחרון. יגאל ידן טען כי הדבר יקומם את העולם על מדינת ישראל, וכי יש להימנע מיצירת מוקדי חיכוך בין יהודים לערבים במקומות רגישים דוגמת חברון. אולם, גם בסוגיה זו מצא עצמו בעמדות מיעוט, ודעתו נשמעה אך לא התקבלה.¹⁴⁴

חוסר יכולתו של יגאל ידן להשפיע על מהלכיה של הממשלה בתחום המדיני היה פועל יוצא של חולשתו הפוליטית. תוך כדי ישיבתו בממשלה, הלכה מפלגת ד"ש והתפוררה לרסיסים. סיעת "שינוי" בהנהגתו של אמנון רובינשטיין פרשה, מספר חברי כנסת היו לסיעות יחיד, ויגאל ידן נותר עם עוד שלושה חברי כנסת בלבד במסגרת הקואליציה.¹⁴⁵ בין הוויכוחים בתוך הממשלה לבין האנדרלמוסיה בתוך המפלגה ידע יגאל ידן כמה ימים של עדנה בעת שערך ביקור במצרים בהזמנת הנשיא סאדאת. ביוני 1979 הוא שהה שם כשבוע, נפגש עם בכירי הארכיאולוגים המצרים באוניברסיטת קהיר והבטיח להעביר להם דיווח מפורט על ממצאי 12 עונות חפירה בסיני.¹⁴⁶

מעמדה הפוליטי העגום של תנועת ד"ש נתן את אותותיו גם במצבו הבריאותי של מנהיגה, ובאוקטובר 1979 לקה יגאל ידן בהתקף לב קל.¹⁴⁷ לאחר פסק זמן קצר, הוא שב לפעילות מלאה ועל אף הירידה בכוחו הפוליטי נותר נאמן לממשלה ובעיקר לתחושת השליחות שפיעמה בו – להבריא את החברה הישראלית. ביוני 1980 אישרה ועדת השרים לענייני חברה ורווחה בראשותו את הקמת ענף ביטוח וסיעוד במוסד לביטוח לאומי. בנוסף, הוא הגיע לסיכום עם ראש עיריית תל-אביב, שלמה להט, על השקעה בת 50 מיליון לירות בשיפוץ בתים בשכונת התקווה.¹⁴⁸ חודש לאחר מכן מסר יגאל ידן, כי אושרו מאות תכניות במסגרת המיזם לשיקום שכונות המצוקה בעלות של מיליארדי לירות, ודיווח כי הממשלה תעודד קבלנים לבנות דירות להשכרה.¹⁴⁹ בספטמבר 1980 אושרו – ביוזמה משותפת שלו עם שרי החינוך והאוצר – הנחות משמעותיות בגני טרום-חובה בשכונות מצוקה, ונמסר כי הפרויקט לשיקומן יוסיף לממן יום לימודים ארוך בקרוב לאלף כיתות ב-37 שכונות.¹⁵⁰

מאמציו של יגאל ידן בתחומי הרווחה והחברה היו ראויים לציון, אך הישגיו היו דלים. חוסר התיאום בין משרדי הממשלה ונפילת תחומים בין הכיסאות הביאו לסחבת רבה מן הבחינה הביצועית. מכיוון שהבעיות היו עמוקות והפיתרונות ארוכי טווח, קשה

היה לתרגום לפירות מידיים, והאכזבה של הציבור בכלל ושל תושבי שכונות המצוקה בפרט הייתה רבה.¹⁵¹ גם אובדן כוחו הפוליטי תוך כדי ישיבתו בממשלה היה בעוכריו של יגאל ידין, וככל שד"ש הלכה והצטמקה, כך הלכו ופחתו יכולת המיקוח שלו והגיבוי מצד ראש הממשלה לפעולותיו. עם ההחלטה על פיזור הכנסת התשיעית בתחילת 1981 והקדמת הבחירות לחודש יוני, הקיץ הקץ על מפלגת ד"ש. בחודש פברואר הודיע יגאל ידין על פירוקה מרצון ועל פרישתו מן החיים הפוליטיים.¹⁵² בסכמו את הפרק הפוליטי בחייו, היטיב יגאל ידין לתארו כשאמר: "בכל הקריירות שלי הייתי איכשהו קשור לאדמה. כרמטכ"ל התחפרנו, כארכיאולוג חפרנו, כפוליטיקאי הייתי די עמוק באדמה".¹⁵³

אחרית דבר

ביוני 1981 התקיימו הבחירות לכנסת העשירית, ובכך נחתמה פעילותו הפרלמנטרית של יגאל ידין. משהיה משוחרר מכבלי הפוליטיקה וחזר להיות אזרח מן השורה, הוא שב למשרת ההוראה באוניברסיטה העברית ולמקצוע הארכיאולוגיה שכה אהב. הוא בחר להתמקד בעבודה מחקרית ותכנן להשלים מספר ספרים על אודות חפירותיו בתל חצור ובמצדה, ואת ספרו המקיף באנגלית על מגילת המקדש. בנוסף, שם לו למטרה לחדש את החפירות בתל חצור, במטרה לחשוף את מקומו המשוער של הארכיון הכנעני בתל.¹⁵⁴ מרבית תכניותיו לעתיד של יגאל ידין לא יצאו אל הפועל בשל בריאותו הרופפת, אולם הוא לא חדל מלהיות פעיל באקדמיה, אשר בה היה בן-בית. בשנת 1983 הוא היה חבר בקבוצת מחקר מצומצמת של אנשי מדע, שעסקה בקשרי הגומלין שבין הארכיאולוגיה לבין ההיסטוריה של תקופת המקרא. לבד מכך, הוא הקים את ארגון חמד"ת לקידום חופש מדע, דת ותרבות.¹⁵⁵ ב-28 ביוני 1984, והוא בגיל 67, נפטר יגאל ידין מהתקף לב.

נספח

פורום המטה הכללי בתקופת הרמטכ"ל יגאל ידין

ראש המטה הכללי	יגאל ידין
סגן הרמטכ"ל וראש אג"ם	מרדכי מקלף
ראש אגף המודיעין	חיים הרצוג, בנימין ג'יבלי
ראש אגף כוח אדם	שמעון מזא"ה
ראש אגף אפסנאות	מרדכי גרין, אפרים בן-ארצי, צבי איילון
אלוף פיקוד הצפון	יוסף אבידר, משה דיין
אלוף פיקוד המרכז	צבי איילון, יוסף אבידר
אלוף פיקוד הדרום	משה דיין, משה צדוק
מפקד חיל האוויר	אהרון רמז, שלמה שמיר, חיים לסקוב
מפקד חיל הים	שלמה שמיר, מרדכי לימון
מפקד חיל התובלה	ישראל ברנע
ראש מחלקת ההדרכה	חיים לסקוב, מאיר זורע
היועץ הכספי לרמטכ"ל	צבי שריב, איסר פן
דובר צה"ל	משה פרלמן, עמינדב פרי
הפרקליט הצבאי הראשי	אהרון חוטר ישי, אהרון מויאל

¹ "פרופ' א.ל. סוקניק – ליום הולדתו השישים", **דבר** 12/8/1949; יהושע ביצור, "בית מדרש למורים חגג שנת בינה", **מעריב**, 27/12/1954.

² "מחנכת – ואם בישראל", **דבר**, 18/7/1952; א. אלחנני, "חמישים שנות גננות", **דבר**, 18/3/1960; "אבי המגילות הלך לעולמו", **מעריב**, 1/3/1953.

³ "רב-אלוף ד"ר יגאל ידין", **מעריב**, 22/4/1955.

⁴ הערך על אודות חסיה סוקניק ב**וויקיפדיה**.

⁵ "חידוש החפירות בירושלים", **דבר**, 10/8/1926; "בעתיקות הארץ", **דבר**, 29/6/1927; "מתוצאות החפירות בגבעת נפוליון", **דבר**, 23/8/1927; "חשיבותן של תגליות בית אלפא", **דבר**, 6/3/1929; "על החפירות בבית אלפא", **דבר**, 18/3/1929; "פרופ' א.ל. סוקניק – ליום הולדתו השישים", **דבר**, 12/8/1949; "פרופ' אליעזר ליפא סוקניק", **דבר**, 1/3/1953; "מפעלו של חוקר עבר", **דבר**, 13/3/1953.

⁶ "רב-אלוף ד"ר יגאל ידין", **מעריב** 22/4/1955; ניבה לניר-פלבסקי, "מעשיו שותקים בעד עצמם", **דבר**, 28/9/1979.

⁷ דבורה קלן חיה בשנים 1888-1957. היא עלתה מארצות-הברית בשנת 1920 לארץ ישראל וייסדה בירושלים בית ספר עממי שבו לימדה בדרך אמנותית רבים מילדי שכונת רחביה.

⁸ המגזין **אתרים** מנובמבר 2014 מטעם המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל – www.malon.co.il/article.aspx?id=23149; www.shimur.org; **דבר**, 24/9/1926; (מודעה); **דבר**, 21/10/1927 (מודעה).

⁹ "גברת כרמלה ידין – אישה צעירה היודעת מה רצונה וכיצד תשיגו", **מעריב**, 21/2/1958; נחום פונדק, "יגאל ידין חוזר לזירה הציבורית", **דבר**, 9/10/1959.

¹⁰ אתר האינטרנט של הכנסת: www.knesset.gov.il; "תולדות חייו של הרמטכ"ל החדש", **דבר**, 10/11/1949; Neil Asher Silberman, **A Prophet from Amongst You**, New York: Addison-Wesley Publishing Company, 1993, pp. 41-57.

¹¹ שם, עמ' 60; מרדכי נאור (עורך), **לקסיקון כוח המגן של "ההגנה"**, תל-אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1992, עמ' 259-261.

¹² "תולדות חייו של הרמטכ"ל החדש", **דבר**, 10/11/1949; מרדכי נאור, **הרמטכ"ל הראשון יעקב דורי**, בן-שמן: מודן ומערכות, 2011, עמ' 134; Neil Asher Silberman, **A Prophet from Amongst You**, New York: Addison-Wesley Publishing Company, 1993, pp. 67-71.

¹³ שם, עמ' 73-75; יהושע גלבוץ, "הרמטכ"ל לשעבר בעקבות המורדים", **מעריב**, 22/11/1963; יגאל שפי, **סיכת מס-מס: המחשבה הצבאית בקורסים לקצינים ב"הגנה"**, תל-אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1991, עמ' 232.

¹⁴ ארתור רופין חי בשנים 1876-1943. הוא עלה מגרמניה בשנת 1908 והיה לפעיל מרכזי בהסתדרות הציונית. במסגרת תפקידו, תרם תרומה מכרעת לעיצוב ההתיישבות העברית בארץ ישראל, תמך בהקמת העיר תל-אביב ועודד עלייה ורכישת קרקעות. מאמצע שנות העשרים ועד ליום מותו התרכז בהוראה באוניברסיטה העברית בירושלים כפרופסור לסוציולוגיה יהודית.

¹⁵ "גברת כרמלה ידין – אישה צעירה היודעת מה רצונה וכיצד תשיגו", **מעריב**, Neil Asher Silberman, **A Prophet from Amongst You**, New York: Addison-Wesley Publishing Company, 1993, pp. 76-77; 21/2/1958

¹⁶ שם, עמ' 78-81; יגאל שפי, **סיכת מס-מס: המחשבה הצבאית בקורסים לקצינים ב"הגנה"**, תל-אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1991, עמ' 127, 242; אתר האינטרנט של הכנסת: www.knesset.gov.il.

¹⁷ מרדכי נאור, **הרמטכ"ל הראשון יעקב דורי**, בן-שמן: מודן ומערכות, 2011, עמ' 165-164; אורי מילשטיין, "חטיבות ופוליטיקה", **דבר**, 5/10/1979.

¹⁸ Neil Asher Silberman, **A Prophet from Amongst You**, New York: Addison-Wesley Publishing Company, 1993, pp. 82-86.

19 רב-אלוף (במיל') יגאל ידין, "קביעת דפוסי צבא ההגנה לישראל", בתוך: יעקב ארז ואילן כפיר (עורכים), **צה"ל בחילו – אנציקלופדיה לצבא ולביטחון**, כרך 1, עמ' 67; אורי מילשטיין, "חטיבות ופוליטיקה", **דבר**, 5/10/1979.

20 זהבה אוסטפלד, **צבא נולד: שלבים עיקריים בבניית הצבא בהנהגתו של דוד בן-גוריון**, תל-אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1994, עמ' 200.

21 "רב-אלוף ד"ר יגאל ידין", **מעריב**, 22/4/1955.

22 זהבה אוסטפלד, **צבא נולד: שלבים עיקריים בבניית הצבא בהנהגתו של דוד בן-גוריון**, תל-אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1994, עמ' 200-201.

23 שם, עמ' 203-208.

24 דוד בן-גוריון, **יומן המלחמה: מלחמת העצמאות תש"ח-תש"ט** (כרך א'), תל-אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1982, עמ' 88-89.

25 זהבה אוסטפלד, **צבא נולד: שלבים עיקריים בבניית הצבא בהנהגתו של דוד בן-גוריון**, תל-אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1994, עמ' 210-211.

26 שם, עמ' 212-216; יצחק לוי, **תשעה קבין: ירושלים בקרבות מלחמת העצמאות**, תל-אביב: מערכות, 1986, עמ' 139-141.

27 זהבה אוסטפלד, **צבא נולד: שלבים עיקריים בבניית הצבא בהנהגתו של דוד בן-גוריון**, תל-אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1994, עמ' 220-226.

28 דוד בן-גוריון, **יומן המלחמה: מלחמת העצמאות תש"ח-תש"ט** (כרך א'), תל-אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1982, עמ' 395.

29 שם, עמ' 413-415; זהבה אוסטפלד, **צבא נולד: שלבים עיקריים בבניית הצבא בהנהגתו של דוד בן-גוריון**, תל-אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1994, עמ' 219; יצחק לוי, **תשעה קבין: ירושלים בקרבות מלחמת העצמאות**, תל-אביב: מערכות, 1986, עמ' 104-114.

30 אברהם איילון, **חטיבת גבעתי מול הפולש המצרי**, תל-אביב: מערכות, 1963, עמ' 33.

³¹ אבי שליים, "יגאל ידן על מלחמת העצמאות והשיחות עם המלך עבדאללה", **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 11, 2001, עמ' 583; שלמה נקדימון, **אלטלנה**, ירושלים: הוצאת עידנים, 1978, עמ' 146-147; זהבה אוסטפלד, **צבא נולד: שלבים עיקריים בבניית הצבא בהנהגתו של דוד בן-גוריון**, תל-אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1994, עמ' 251-253.

³² שם, עמ' 238-261; רב-אלוף (במיל') יגאל ידן, "קביעת דפוסי צבא ההגנה לישראל", בתוך: יעקב ארז ואילן כפיר (עורכים), **צה"ל בחילו – אנציקלופדיה לצבא ולביטחון**, כרך 1, עמ' 70; יואב גלבר, **למה פירקו את הפלמ"ח**, ירושלים ותל-אביב: שוקן, 1986, עמ' 152-153; שלמה נקדימון, **אלטלנה**, ירושלים: הוצאת עידנים, 1978, עמ' 152-154.

³³ "רב-אלוף ד"ר יגאל ידן", **מעריב**, 22/4/1955.

³⁴ שלמה נקדימון, **אלטלנה**, ירושלים: הוצאת עידנים, 1978, עמ' 257-258, 279, 291-289, 330, 414.

³⁵ זהבה אוסטפלד, **צבא נולד: שלבים עיקריים בבניית הצבא בהנהגתו של דוד בן-גוריון**, תל-אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1994, עמ' 271; אניטה שפירא, **מפיטורי הרמ"א עד פירוק הפלמ"ח**, תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1985, עמ' 38-39, 43-46; דוד בן-גוריון, **יומן המלחמה: מלחמת העצמאות תש"ח-תש"ט** (כרך ב'), תל-אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1982, עמ' 548-549, 562-565, 569-568.

³⁶ זהבה אוסטפלד, **צבא נולד: שלבים עיקריים בבניית הצבא בהנהגתו של דוד בן-גוריון**, תל-אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1994, עמ' 269-270.

³⁷ שם, עמ' 271; אברהם איילון, **חטיבת גבעתי מול הפולש המצרי**, תל-אביב: מערכות, 1963; דוד בן-גוריון, **יומן המלחמה: מלחמת העצמאות תש"ח-תש"ט** (כרך ב'), תל-אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1982, עמ' 637.

³⁸ שם, עמוד 629.

³⁹ דוד בן-גוריון, **יומן המלחמה: מלחמת העצמאות תש"ח-תש"ט** (כרך ג'), תל-אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1982, עמ' 736; זהבה אוסטפלד, **צבא נולד: שלבים עיקריים בבניית הצבא בהנהגתו של דוד בן-גוריון**, תל-אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1994, עמ' 271-272.

40 שם, עמוד 273.

41 אבי שליים, "יגאל ידין על מלחמת העצמאות והשיחות עם המלך עבדאללה", **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 11, 2001, עמ' 585-586; שמואל כהן-שני, **בנעליים מאובקות ובעניבה: המהלכים הצבאיים והמדיניים לסיומה של מלחמת העצמאות**, תל-אביב: מערכות, 2002, עמ' 29; דוד בן-גוריון, **יומן המלחמה: מלחמת העצמאות תש"ח-תש"ט** (כרך ג'), תל-אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1982, עמ' 808, 811, 834-830.

42 שם, עמ' 844; שמואל כהן-שני, **בנעליים מאובקות ובעניבה: המהלכים הצבאיים והמדיניים לסיומה של מלחמת העצמאות**, תל-אביב: מערכות, 2002, עמ' 46, 93-104, 114-116, 122-127.

43 שם, עמ' 141-142, 147-160; אבי שליים, "יגאל ידין על מלחמת העצמאות והשיחות עם המלך עבדאללה", **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 11, 2001, עמ' 589-590.

44 ענף היסטוריה במטה הכללי, **תולדות מלחמת הקוממיות**, תל-אביב: מערכות, 1970, עמ' 369-370.

45 Neil Asher Silberman, **A Prophet from Amongst You**, New York: Addison-Wesley Publishing Company, 1993, p. 198.

46 שם, עמ' 173-175.

47 זהבה אוסטפלד, **צבא נולד: שלבים עיקריים בבניית הצבא בהנהגתו של דוד בן-גוריון**, תל-אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1994, עמ' 553-565.

48 שם, עמ' 777-780; עמיעד ברזנר, **סוסים אבירים: התפתחות ותמורות בשריון הישראלי מתום מלחמת העצמאות ועד מלחמת סיני**, תל-אביב: מערכות, 1999, עמ' 18.

49 רב-אלוף (במיל') יגאל ידין, "קביעת דפוסי צבא ההגנה לישראל", בתוך: יעקב ארז ואילן כפיר (עורכים), **צה"ל בחילו – אנציקלופדיה לצבא ולביטחון**, כרך 1, עמ' 72; Neil Asher Silberman, **A Prophet from Amongst You**, New York: Addison-Wesley Publishing Company, 1993, pp. 181-182.

⁵⁰ זאב אלרון, לקראת הסיבוב השני: התמורות בצה"ל והשינוי שלא היה בתפיסת הביטחון 1952-1955, בן-שמן: מודן ומערכות, 2016, עמ' 44-45; דב תמרי, האומה החמושה: עלייתה ושקיעתה של תופעת המילואים, בן-שמן: מודן ומערכות, 2012, עמ' 167-169.

⁵¹ שם, עמ' 171-175.

⁵² שם, עמ' 194-196; רב-אלוף (במיל') יגאל ידין, "קביעת דפוסי צבא ההגנה לישראל", בתוך, יעקב ארז ואילן כפיר (עורכים), **צה"ל בחילו – אנציקלופדיה לצבא ולביטחון**, כרך 1, עמ' 73; New Neil Asher Silberman, **A Prophet from Amongst You**, York: Addison-Wesley Publishing Company, 1993, pp. 182-183.

⁵³ דב תמרי, האומה החמושה: עלייתה ושקיעתה של תופעת המילואים, בן-שמן: מודן ומערכות, 2012, עמ' 171, 181.

⁵⁴ עמיעד ברזנר, **סוסים אבירים: התפתחות ותמורות בשריון הישראלי מתום מלחמת העצמאות ועד מלחמת סיני**, תל-אביב: מערכות, 1999, עמ' 79-80, 84-85, 126-127.

⁵⁵ יצחק שטייגמן, **מעצמאות לקדש: חיל האוויר בשנים 1949-1956**, תל-אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1990, עמ' 58-59, 68-71.

⁵⁶ שם, עמ' 61; "הצבא יעזור באספקת שירותים למעברות", **מעריב**, 7/11/1950; "ישיבת חירום בבית ראש הממשלה", **דבר**, 23/12/1951; רב-אלוף (במיל') יגאל ידין, "קביעת דפוסי צבא ההגנה לישראל", בתוך: יעקב ארז ואילן כפיר (עורכים), **צה"ל בחילו – אנציקלופדיה לצבא ולביטחון**, כרך 1, עמ' 74.

⁵⁷ בני מוריס, **מלחמות הגבול של ישראל 1949-1956**, תל-אביב: עם עובד, 1996, עמ' 44-71, 113-125.

⁵⁸ שם, עמ' 135, 152-154, 165-192, 210-211, 227-238; עמיעד ברזנר, **סוסים אבירים: התפתחות ותמורות בשריון הישראלי מתום מלחמת העצמאות ועד מלחמת סיני**, תל-אביב: מערכות, 1999, עמ' 128-132.

⁵⁹ בהסכם שביתת הנשק עם סוריה נקבע, כי בכל מקום שקו שביתת הנשק אינו חופף את הגבול הבין-לאומי בין סוריה למדינת ישראל, יהיה השטח בבחינת אזור מפורז. עם

אזורים אלו נמנו שטחים בגזרת עין גב, דרדרה, גשר בנות יעקב ומשמר הירדן, ורצועה צרה לאורך נהר הירדן. נקבע כי לאזורים אלה תותר כניסה של אזרחים, ותותר העסקה של מספר מוגבל של שוטרים לצורך ביטחון פנים.

⁶⁰ בני מוריס, **מלחמות הגבול של ישראל 1949-1956**, תל-אביב: עם עובד, 1996, עמ' 393-390; אריה שלו, **שיתוף פעולה בצל עימות: משטר שביתת הנשק ישראל סוריה 1949-1955**, תל-אביב: מערכות, 1989, עמ' 161-177; איתן הבר וזאב שיף, **לקסיקון לביטחון ישראל**, ירושלים: זמורה ביתן ומודן, 1976, עמ' 540; רב-אלוף (במיל') יגאל ידן, "קביעת דפוסי צבא ההגנה לישראל", בתוך: יעקב ארז ואילן כפיר (עורכים), **צה"ל בחילו – אנציקלופדיה לצבא ולביטחון**, כרך 1, עמ' 74.

⁶¹ זאב אלרון, **לקראת הסיבוב השני: התמורות בצה"ל והשינוי שלא היה בתפיסת הביטחון 1952-1955**, בן-שמן: מודן ומערכות, 2016, עמ' 46-53.

⁶² "ידן נפרד הבוקר מצה"ל ויפרוש סופית ב-7 בדצמבר", **מעריב**, 4/12/1952; "יגאל ידן התפטר מתפקידו, מרדכי מקלף נתמנה רמטכ"ל", **דבר**, 4/12/1952.

⁶³ "ידן יצא לאנגליה", **מעריב**, 18/1/1953; "יגאל ידן בא ללונדון", **דבר**, 3/2/1953.

⁶⁴ "יגאל ידן – להרצאות בארה"ב", **מעריב**, 23/3/1954; "גברת כרמלה ידן – אישה צעירה היודעת מה רצונה וכיצד תשיגו", **מעריב**, 21/2/1958.

⁶⁵ יגאל ידן, **המגילות הגנוזות ממדבר יהודה**, ירושלים ותל-אביב: הוצאת שוקן, 1958, עמ' 157-176; ש. שניצר, "חלומות מרד ומלחמה", **מעריב**, 13/1/1956.

⁶⁶ מ. בריאלנט, "ידן על שבעת בני החושך", **מעריב**, 20/5/1954; "מלחמת בני האור בבני החושך", **דבר**, 22/4/1955.

⁶⁷ "ידן מגיש מחקר", **מעריב**, 15/4/1955; "רב-אלוף י. ידן יוכתר היום ד"ר לפילוסופיה", **דבר**, 17/4/1955; "395 גומרי האוניברסיטה מקבלים תואר בוגר, מוסמך, דוקטור", **מעריב**, 17/4/1955; "מלחמת בני האור בבני החושך", **דבר**, 22/4/1955.

⁶⁸ "פרס ישראל יחולק מחר", **דבר**, 15/4/1956; "הרמטכ"ל לשעבר – פרופסור", **מעריב**, 26/8/1959.

69 "יגאל ידין – מרצה באוניברסיטה", **דבר**, 9/8/1955.

70 "אבי המגילות הלך לעולמו", **מעריב**, 1/3/1953.

71 יגאל ידין, **המגילות הגנוזות ממדבר יהודה**, ירושלים ותל-אביב: הוצאת שוקן, 1958, עמ' 43-57; "המגילות הגנוזות – בידינו", **דבר**, 14/2/1955; י. צאנג, "ידין על המגילות", **מעריב**, 16/2/1955; מונטי ג'יקובס, "איך נרכשו המגילות", **מעריב**, 25/2/1955; "רבע מיליון ל"י שולם בעד המגילות הגנוזות", **דבר**, 3/2/1957; צבי לביא, "המיליונר הסכים לתרום, המגילות הגנוזות נרכשו", **מעריב**, 21/4/1965.

72 "ידין יחזור באפריל וינהל חפירה ארכיאולוגית גדולה", **מעריב**, 28/3/1955; "ידין משלים ההכנות לחפירות", **מעריב**, 20/5/1955; ישעיהו עשני, "הארכיאולוגים מסתערים על חצור ההיסטורית", **דבר**, 31/8/1955; "דוקטור מול רב-אלוף", **דבר**, 20/1/1956; א. בן-דוד, "האיש שהביא את המנורה", **מעריב**, 13/4/1956.

73 "נתחדשו החפירות בחצור", **מעריב**, 27/7/1958; "600 ממצאים מ-4 עונות חפירה בחצור מוצגים במוזיאון תל-אביב", **דבר**, 7/10/1959.

74 אברהם הרמן חי בשנים 1914-1992. הוא עלה מאנגליה בשנת 1938 ושירת בהסתדרות הציונית. לאחר הקמת המדינה, עבד בשירות החוץ הישראלי, ובין השאר שימש כקונסול בקנדה ובארצות-הברית בשנים 1949-1955. בשנים 1956-1959 עמד בראש מחלקת ההסברה בסוכנות היהודית. בשנים 1959-1968 שימש כשגריר ישראל בארצות-הברית, ובכלל זה בתקופת מלחמת ששת הימים. לאחר פרישתו מהשירות הציבורי, היה לנשיא האוניברסיטה העברית בירושלים בשנים 1968-1983.

75 "שרת, ידין והרמן יערכו אלבום מפואר ליובל העשור", **מעריב**, 12/7/1955; "אלבום העשור", **מעריב**, 8/11/1957; "בעשור לישראל", **דבר**, 9/1/1958.

76 "ועדה מייעצת לשיפור נוף הארץ", **דבר**, 27/12/1955; "מאות שלטים אומנותיים ומצפים יוקמו במקומות היסטוריים בארץ", **דבר**, 30/7/1956.

77 יצחק ארנסט נבצל חי בשנים 1907-1992. הוא עלה מגרמניה בשנת 1933 כשהוא כבר פרופסור למשפטים. בשנים 1961-1981 כיהן כמבקר המדינה והיה חבר בוועדת אגרנט לחקר מחדל מלחמת יום כיפור. עם פרישתו משירות המדינה, שימש כנשיא מכון לב בירושלים ששילב לימודים תורניים עם לימודים אקדמיים.

⁷⁸ "כסף ישראלי חדש נכנס למחזור", **מעריב**, 15/10/1959; יובל אליצור, "שני צדדים למטבעות החדשים", **מעריב**, 16/10/1959.

Neil Asher Silberman, **A Prophet from Amongst You**, New York: Addison-Wesley Publishing Company, 1993, p. 231.

⁸⁰ "י.ב.ג. הציע לידן להיות שגריר בארה"ב", **מעריב**, 9/4/1957.

⁸¹ "הפרוגרסיבים מציעים שינוי בשיטת הבחירות היחסיות", **מעריב**, 26/1/1959; "אנשי מדע בלתי מפלגתיים בעד שינוי שיטת הבחירות", **דבר**, 25/9/1959; נחום פונדק, "יגאל ידן חוזר לזירה הציבורית", **דבר**, 9/10/1959; **מעריב**, 3/3/1960 (מודעה לשינוי שיטת הבחירות מטעם חוג אקדמאים ואישי ציבור החתומים עליה, ובהם יגאל ידן); "מוכנים לתווך בעניין שינוי שיטת הבחירות", **דבר**, 6/5/1960; "פרס למחקר על שיטת הבחירות", **דבר**, 5/6/1960.

⁸² **דבר**, 3/5/1959.

⁸³ "ד"ר יגאל ידן נתמנה פרופ' לארכיאולוגיה", **דבר**, 25/8/1959; "הרמטכ"ל לשעבר – פרופסור", **מעריב**, 26/8/1959; נחום פונדק, "יגאל ידן חוזר לזירה הציבורית", **דבר**, 9/10/1959.

⁸⁴ יגאל ידן, "מכתבי בר-כוכבא", **מעריב**, 20/5/1960; "ידן: הממצאים בנחל צאלים מאפשרים שיחזור מדעי של תקופת בר-כוכבא", **דבר**, 24/4/1960.

⁸⁵ שמואל אברמסקי, "מתקופת הנחושת עד מרד בר-כוכבא", **דבר**, 15/4/1960; שמואל אברמסקי, "גילויי מדבר יהודה ומשמעותם ההיסטורית", **דבר**, 13/5/1960; חיים מס, "הפאפירוסים של בר-כוכבא", **דבר**, 20/5/1960; יגאל ידן, "מכתבי בר-כוכבא", **דבר**, 27/5/1960; יגאל ידן, "מכתבי בר-כוכבא", **דבר**, 31/5/1960; "גילויים חדשים ממכתבי בר-כוכבא", **דבר**, 3/6/1960; "הפפירוסים מנחל חבר – תעודות מנהליות של מחוז עין גדי מימי שלטון בר-כוכבא", **דבר**, 3/4/1961; "תעודות בעברית צחה – בין הממצאים של מדבר יהודה", **דבר**, 24/4/1961; שרה גילאי, "בבתא בת שמעון", **מעריב**, 11/6/1961; יגאל ידן, "בבתא בת שמעון – אשת חיל", **מעריב**, 23/6/1961.

⁸⁶ אהרון דולב, "כאן הסתתרו מורדי בר-כוכבא", **מעריב**, 22/3/1961; ארט בוכוואלד, "התגלית הגדולה ביותר", **מעריב**, 23/3/1961; אהרון דולב, "עם המשלחת במדבר

יהודה", **מעריב**, 24/3/1961; "נסתיימו החפירות במערות עין גדי", **דבר**, 28/3/1961; יגאל ידן, "התגליות החדשות מימי בר-כוכבא", **מעריב**, 19/5/1961; יגאל ידן, "גילינו מטמון גדול", **מעריב**, 26/5/1961; יגאל ידן, "דרישת שלום מבר כוכבא", **מעריב**, 30/5/1961.

⁸⁷ רענן אביב, "יגאל ידן השלים שני ספרים חדשים", **דבר**, 3/10/1962; **מעריב** 26/4/1963 [מודעה].

⁸⁸ "קתדרה לארכיאולוגיה ע"ש סוקניק הוקמה באוניברסיטה העברית", **דבר**, 27/9/1962; אתר האינטרנט של הכנסת: www.knesset.gov.il.

⁸⁹ יוסף אלמוגי חי בשנים 1910-1991. הוא עלה מפולין בשנת 1929 והיה לחבר ב"הגנה". במלחמת העולם השנייה שירת במסגרת הצבא הבריטי, ובשנים 1941-1945 היה שבוי בידי הגרמנים. בשנת 1955 נבחר לכנסת, ובשנים 1962-1965 שימש כשר השיכון והפיתוח. בשנים 1974-1975 שימש כראש עיריית חיפה.

⁹⁰ **מעריב**, 22/1/1963; "כוכב אופטימיות בשמי הנפט", **מעריב**, 2/9/1963; אהרון פריאל, "אנו בתהליך רציני של שיפור חיפושי הנפט בארץ", **מעריב**, 22/7/1968.

⁹¹ זאב שרף חי בשנים 1906-1984. הוא עלה מרומניה בשנת 1925 והיה לימים מפקד בכיר ב"הגנה". בשנים 1948-1957 שימש כמזכיר הממשלה. בשנת 1965 נבחר לכנסת ובשנים 1966-1974 כיהן במספר משרדי ממשלה כשר, ובכלל זה כשר המסחר והתעשייה, כשר האוצר וכשר השיכון.

⁹² בראשית שנות השישים הגיע מידע למערכת הביטחון, ולפיו מדענים גרמניים מסייעים למצרים בפיתוח טילי קרקע-קרקע. "המוסד" בראשות איסר הראל סבר, כי מדובר באיום של ממש, בעוד אגף המודיעין בראשות אלוף מאיר עמית דחה זאת. "המוסד" פעל להפחדת אותם מדענים, ובמעשיו סיכן את תהליך ההתקרבות עד כדי ברית אסטרטגית בין ישראל לבין מערב-גרמניה, ברית שדוד בן-גוריון וסגן שר הביטחון שמעון פרס כה עמלו לטפח. בעקבות זאת, עלו יחסיו של בן-גוריון עם איסר הראל על שרטון, והאחרון החליט להתפטר.

⁹³ "ועדת השניים הגישה לאשכול דו"ח על מבנה שירותי הביטחון", **מעריב**, 7/8/1963; דוד סימן-טוב, "ראשית קהילת המודיעין בישראל: מתחים, ועדות וניצנים של שינוי", **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 23, 2013, עמ' 74-78.

⁹⁴ נח סביר, "הארכיאולוגים יסתערו על מצדה", **מעריב**, 12/8/1963; "מתחיל מבצע חשיפת ארמון הורדוס במצדה", **דבר**, 13/10/1963; "ידן ועוזריו בדרכם למצדה", **דבר**, 14/10/1963; יהושע ביצור, "רוח מצדה על גדות התמזה", **מעריב**, 2/12/1966.

⁹⁵ נח סביר, "הארכיאולוגים יסתערו על מצדה", **מעריב**, 12/8/1963; שלמה גבעון, "המשלחת העפילה עם שחר", **מעריב**, 15/10/1963; יהושע גלבוט, "הרמטכ"ל לשעבר בעקבות המורדים", **מעריב**, 22/11/1963.

⁹⁶ שלמה גבעון, "15 שלדים של מגיני מצדה, מסמרים, ברגים ומטבעות – נתגלו בחפירות", **מעריב**, 20/10/1963; שלמה גבעון, "מים לחופרים במצדה", **מעריב**, 22/10/1963.

⁹⁷ יגאל ידן, "מגילה המכילה פרקי תהילים פ"א-פ"ה ופירושים לטיניים – נתגלו במצדה", **מעריב**, 24/11/1963; יגאל ידן, "קטע ממגילות ים המלח נתגלה בחפירות מצדה", **מעריב**, 29/12/1963; "שפע של ממצאים במצדה", **דבר**, 2/2/1964.

⁹⁸ להלן שמות הספרים שפרסם יגאל ידן על החפירות במצדה בשנים 1964-1966: א. **מצדה – עונת החפירות הראשונה**. ב. **מגילת בן-סירא ממצדה בצירוף מבוא, השלמות ופירושים**. ג. **מצדה – בימים ההם בזמן הזה**. אתר האינטרנט של הכנסת: www.knesset.gov.il

⁹⁹ "קריית המוזיאונים בירושלים – המרכז האומנותי הגדול ביותר מאתונה עד טוקיו", **מעריב**, 17/11/1963; נילי פרידלנדר, "בית כנסת עתיק מונציה ישוחרר במוזיאון ישראל", **מעריב**, 12/5/1964; "היכל הספר נפתח בירושלים", **דבר**, 21/4/1965; שלמה גבעון, "מצדה תיפתח בפני הקהל הרחב בחנוכה", **מעריב**, 28/11/1965.

¹⁰⁰ אלי לנדאו, "לסגור או לא לסגור את המכללה לביטחון לאומי", **מעריב**, 14/6/1966; "ועדה חדשה בדרך", **מעריב**, 1/7/1966; "ראש הממשלה מינה ועדה שתבדוק אם יש הצדקה לקיום המכללה לביטחון לאומי", **דבר**, 3/7/1966; "מונתה ועדה לקביעת גורלה של המכללה לביטחון לאומי", **מעריב**, 3/7/1966; צבי לביא, "אשכול: עלינו לשקול אם כדאי לקיים המכללה לביטחון לאומי", **מעריב**, 7/7/1966; "פרופ' י. ידן הוזמן לאשכול להסביר המסקנות על המכללה", **מעריב**, 28/2/1967; "הפסקת פעולת המכללה לביטחון עד למילוי כמה תנאים מוקדמים", **דבר**,

28/2/1967; אלי לנדאו, "מכללה – כן, אבל בתנאי...", **מעריב**, 2/3/1967; "הממשלה החליטה לסגור את המכללה לביטחון", **דבר**, 20/3/1967.

¹⁰¹ מ. שמריהו, "יגאל ידין: אני מוכן לכל תפקיד", **מעריב**, 31/5/1967; "רב-אלוף י. ידין – יועץ לענייני ביטחון", **מעריב**, 4/6/1967; "מינויים במערכת הביטחון", **דבר**, 5/6/1967.

¹⁰² יוסי גולדשטיין, **אשכול – ביוגרפיה**, ירושלים: כתר, 2003, עמ' 562, 567-566; איתן הבר, **היום תפרוץ מלחמה: זכרונותיו של תת-אלוף ישראל ליאור, המזכיר הצבאי של ראשי הממשלה לוי אשכול וגולדה מאיר**, תל-אביב: הוצאת עידנים וידיעות אחרונות, 1987, עמ' 184-185.

¹⁰³ **מעריב**, 22/6/1967.

¹⁰⁴ **מעריב**, 25/7/1966; אלדד הראל, "פרופ' ידין הגיע לטוקיו", **מעריב**, 28/9/1966; "פרופ' ידין מרצה ברומא על מצדה ומגילות ים המלח", **מעריב**, 25/10/1966; לוי רוקח, "יגאל ידין נתקבל לשיחה אצל האפיפיור", **דבר**, 28/10/1966; "יגאל ידין מסר לאפיפיור את ספרו על מצדה", **מעריב**, 28/10/1966; יהושע ביצור, "רוח מצדה על גדות התמזה", **מעריב**, 2/12/1966.

¹⁰⁵ "תערוכת מצדה בניו יורק", **מעריב**, 11/10/1967.

¹⁰⁶ **דבר**, 7/1/1968 [מודעת אבל].

¹⁰⁷ **דבר**, 28/6/1968 [מודעה על הופעתו לראשונה של כתב העת "קדמוניות"].

¹⁰⁸ מנחם תלמי, "אל ארכיון מלכי חצור", **מעריב**, 2/8/1968; "מנהרה ומפעל מים נתגלו בחפירות חצור", **מעריב**, 19/3/1969.

¹⁰⁹ "מגיני מצדה – למנוחות בטקס צבאי מלא", **מעריב**, 7/7/1969; "עצמות לוחמי מצדה יובאו היום לקבורה בטקס צבאי", **דבר**, 7/7/1969; שלמה גבעון, "שרידי עצמות גיבורי מצדה הובאו לקבורה בגבעת המגינים", **מעריב**, 8/7/1969.

¹¹⁰ על ספר זה קיבל יגאל ידין ב-19 באוקטובר 1972 את פרס ז'בוטינסקי לספרות ומחקר. "פרס ז'בוטינסקי לפרופ' יגאל ידין", **דבר**, 28/9/1972; "פרס ז'בוטינסקי לפרופסור ידין", **דבר**, 20/10/1972.

¹¹¹ דב גולדשטיין, "המזרח התיכון לא היה מעולם כה בשל ליוזמות בלתי פורמאליות ולא שגרתיות" [ראיון עם יגאל ידין], **מעריב**, 23/10/1970.

¹¹² "הופעל הרכבל למצדה", **מעריב**, 12/2/1971; משולם עד, "הופעל הרכבל למצדה", **דבר**, 12/2/1971.

¹¹³ עמוס כרמלי, "התנגדות להקצאת מחצבה לנשר בפארק הכרמל", **דבר**, 8/1/1973; עמוס כרמלי, "נשר ופארק הכרמל", **דבר**, 10/1/1973; עמוס כרמלי, "10,000 הפגינו נגד המחצבה בכרמל", **דבר**, 21/01/1973.

¹¹⁴ "אורוות שלמה בתל מגידו אינן מתקופת שלמה – נבנו על-ידי אחאב", **דבר**, 30/12/1971; יוסף וקסמן, "כלי מהתקופה הפלישתית נחשף בחפירות מגידו", **מעריב**, 5/1/1972; צבי אילן, "ידין על ארמון שלמה במגידו", **דבר**, 21/1/1972.

¹¹⁵ "מצדה שלוש פנים לה", **דבר**, 6/5/1973.

¹¹⁶ שמעון גולן, **מלחמה ביום הכיפורים: קבלת ההחלטות בפיקוד העליון במלחמת יום הכיפורים**, בן-שמן: מודן ומערכות, 2013, עמ' 407-412.

¹¹⁷ דו"ח ועדת אגרנט: ועדת החקירה – מלחמת יום הכיפורים. תל-אביב: הוצאת עם עובד, 1975; "הרכב ועדת החקירה: אגרנט, לנדוי, נבנצל, לסקוב וידין", **דבר**, 22/11/1973; "ועדת החקירה החלה בעבודה", **דבר**, 28/11/1973; "אלה תולדות הוועדה", **דבר**, 31/1/1975.

¹¹⁸ "הוכרזה תחרות לעיצוב אחוזת הקבר של פולה ודוד בן-גוריון", **מעריב**, 6/6/1974; "תחרות לעיצוב אחוזת קבר בן-גוריון", **דבר**, 19/6/1974; משולם עד, "רבין על מורשת בן-גוריון", **דבר**, 21/11/1974.

¹¹⁹ דו"ח ועדת אגרנט: ועדת החקירה – מלחמת יום הכיפורים. תל-אביב: הוצאת עם עובד, 1975, עמ' 52-87.

¹²⁰ "ידין שוקל ללכד כוחות המסוגלים להנהיג העם", **דבר**, 26/5/1976.

¹²¹ פרשות השחיתות הבולטות באותה תקופה היו: הרשעתם של אשר ידלן, מנכ"ל קופת חולים כללית, ושל מיכאל צור, מנכ"ל משרד השיכון, בלקיחת שוחד, והאשמתו

של שר השיכון אברהם עופר בלקיחת שוחד בעת שכיהן כמנכ"ל החברה ההסתדרותית "שיכון עובדים" – אשמה ממנה טוהר לאחר התאבדותו.

¹²² "סקר: 39% בעד הצטרפות ידין לאחת המפלגות הקיימות", **דבר**, 3/6/1976.

¹²³ Neil Asher Silberman, **A Prophet from Amongst You**, New York: Addison-Wesley Publishing Company, 1993, pp. 334-337.

¹²⁴ "ידין שוקל ללכד כוחות המסוגלים להנהיג העם", **דבר**, 26/5/1976.

¹²⁵ "ידין: משטר של צביעות ורמיה", **דבר**, 26/7/1976; אריה כנרתי, "פרופ' ידין: אנו בשלב התארגנות", **דבר**, 29/9/1976; משה מייזלס, "יגאל ידין צועד קדימה", **מעריב**, 1/10/1976.

¹²⁶ "עודד ידון בהקמת תנועה פוליטית בהשתתפות ידין", **מעריב**, 13/10/1976; אריה כנרתי, "תנועת עודד מנהלת מו"מ עם ידין ושינוי", **דבר**, 14/10/1976; טוביה מנדלסון, "ידין: המטרה הרכבת הממשלה הבאה", **דבר**, 23/11/1976; "ידין: פשרה רק תמורת שלום אמת", **דבר**, 26/12/1976; אריה כנרתי, "עמית עומד להודיע על כניסתו לחיים הפוליטיים", **דבר**, 30/1/1977.

¹²⁷ ממשלת רבין נפלה בשל הצבעת אי-אמון שהגישו הסיעות החרדיות בכנסת, בשל מה שנתפס בעיני כחילול שבת של שרי הממשלה. בדצמבר 1976 קיבל חיל האוויר לידין את מטוסי ה-F-15 הראשונים, וטקס קבלתם נערך ביום שישי. החרדים טענו כי בשל הטקס לא הספיקו חלק מהשרים לשוב לביתם לפני כניסת השבת. שרי המפד"ל נמנעו בהצבעה, ובפועל הביאו לנפילת הממשלה ולהקדמת הבחירות.

¹²⁸ "די"ש תתמודד גם בבחירות להסתדרות", **דבר**, 15/2/1977; אריה ארד, "20 המקומות הראשונים בד"ש בשליטת קבוצות ידין-עמית", **דבר**, 20/3/1977; "יש צוות שיביא את השינוי" [מודעת בחירות], **דבר**, 29/4/1977.

¹²⁹ על תוצאות הבחירות לכנסת התשיעית, ראו באתר האינטרנט של הכנסת: www.knesset.gov.il

¹³⁰ אריה כנרתי, "בגין דוחה תביעת די"ש לקיים בחירות תוך שנתיים", **דבר**, 20/5/1977; אריה כנרתי, "על-פי תשובת בגין תחליט די"ש אם תמשיך במו"מ", **דבר**,

31/5/1977 ; אריה כנרתי, "ידין ייפגש היום עם בגין וארליך", **דבר** 30/6/1977 ; אריה כנרתי, "שאלת האיוש בפגישת בגין עם ידין היום", **דבר**, 3/7/1977.

¹³¹ אריה כנרתי, "שינוי שיטת הבחירות – אבן נגף במו"מ הליכוד-ד"ש", **דבר**, 4/7/1977 ; "מקור בד"ש: הרגשה של התפוררות פנימית", **דבר**, 22/7/1977 ; אריה כנרתי, "המו"מ הקואליציוני עם ד"ש למבוי סתום", **דבר**, 2/8/1977 ; אריה כנרתי, "המו"מ הקואליציוני עם ד"ש נסתים בשלילה", **דבר**, 3/8/1977.

¹³² "מקור בד"ש: הרגשה של התפוררות פנימית", **דבר**, 22/7/1977 ; אריה כנרתי, "תומכי ידין בד"ש: יש רוב להצטרפות", **דבר**, 25/7/1977 ; "ידין: ייתכנו מצבים שיאפשרו הצטרפותנו", **דבר**, 18/8/1977 ; "ידין: אין סיכוי לכניסת ד"ש לממשלה", **דבר**, 11/9/1977 ; "אפשרות לחידוש המגעים לצירוף ד"ש לממשלה", **דבר**, 11/10/1977 ; "גובשה הצעה המאפשרת צירוף ד"ש: הכל תלוי בידין", **דבר**, 18/10/1977.

¹³³ "מזכירות ד"ש – להכרעה הבוקר", **דבר**, 19/10/1977 ; "ברוב של 68:44 החליטה מועצת ד"ש על ההצטרפות", **דבר**, 21/10/1977 ; חגי אשד, "ידין: חובה לאומית להצטרף לממשלה. רובינשטיין: אני המום מהתפנית", **דבר**, 21/10/1977 ; "ידין חושש שארה"ב מנווטת עמדותיה לפי הקיצונים שבערבים", **דבר**, 23/10/1977.

¹³⁴ "מועצת ד"ש תבחר הערב ארבעת שריה", **דבר**, 23/10/1977.

¹³⁵ "ועדת השרים לרווחה דנה בקביעת מדיניות", **דבר**, 9/11/1977.

¹³⁶ "ידין – מ"מ שר הביטחון", **דבר**, 20/11/1977 ; שלמה גינוסר, "צפוי רוב ניכר לתוכנית הממשלה בהצבעה החופשית היום בכנסת", **דבר**, 28/12/1977 ; אריה כנרתי, "מועצת ד"ש שמעה הרצאת ידין ודחתה הדיון הפנימי", **דבר**, 12/1/1978.

¹³⁷ "ידין: ההשפעה של שרי ד"ש בממשלה היא חשובה מאוד, באשר אנו מהווים 25-30 אחוז מחברי הממשלה", **דבר**, 5/3/1978 ; דניאל בלוך, "הממשלה תקפיד 5 האחוזות עד לאחר קמפ דיוויד", **דבר**, 15/8/1978 ; "החלטות הממשלה לפסגה יתקבלו בשבוע הבא", **דבר**, 21/8/1978 ; "ידין תומך בתוכנית האוטונומיה בשל גאוניותה", **דבר**, 10/5/1979.

¹³⁸ דניאל בלוך, "ועדת שרים תבדוק אירועי כביש החוף", **דבר**, 2/5/1978.

¹³⁹ "ועדה תבדוק הצעת חוק משפחות ברוכות ילדים", **דבר**, 21/2/1978; "25% מהדירות למכירה – לזכאי שיכון", **דבר**, 1/8/1978.

¹⁴⁰ "ידין בתוכנית נח"ל לעיירות פיתוח", **דבר**, 17/8/1978; "גרעיני נח"ל יופנו לשרת בעיירות הפיתוח", **דבר**, 7/6/1979; יוסף וקסמן, "פרויקט חלוצי חדש: נח"ל עיירות פיתוח", **מעריב**, 7/5/1980; בוקי נאה, "תושבי ירוחם מאוכזבים: גרעין הנח"ל לא יגיע", **מעריב**, 29/8/1980.

¹⁴¹ "ידין יפעל נגד הנהגת שידורים בצבע", **דבר**, 14/6/1978; יוסף פריאל, "ידין דחה הפנייה לשדר הטקס בצבע", **דבר**, 11/12/1978; "בעוד כחודשיים תיפסק מחיקת הצבע בטלוויזיה", **דבר**, 6/8/1979; טובה צימוקי, "ידין נגד ההצעה לבטל מחיקת הצבע בטלוויזיה. פגיעה בעניים", **דבר**, 7/8/1979; "העובדים הסוציאליים נגד שידורי צבע", **מעריב**, 12/8/1979; גבי קסלר, "הקבינט הכלכלי ידון בביטול מחיקת הצבע", **מעריב**, 11/11/1980.

¹⁴² דניאל בלוך, "קרונ תפאורה לכוכבים הראשיים", **דבר**, 26/3/1979.

¹⁴³ "הממשלה דחתה הערעור על התנחלות ליד שכס", **דבר**, 4/6/1979; דניאל בלוך, "ידין עזב ישיבת הממשלה בטריקת דלת", **דבר**, 3/9/1979; "ידין יצא מאוכזב מפגישה עם בגין", **דבר**, 4/9/1979; "עשרות משפחות של גוש אמונים ליישוב החדש לבונה בשומרון", **דבר**, 4/1/1980.

¹⁴⁴ יוסף חריף, "ידין מתוח בישיבת הממשלה שהחליטה עך התיישבות יהודים בחברון", **מעריב**, 24/3/1980; יוסף וקסמן, "הישיבה בחברון – פעולה למניעת מדינה פלסטינית", **מעריב**, 25/3/1980; "דחיית ההצעה על אכלוס חברון – קבורת הנושא", **מעריב**, 7/5/1980.

¹⁴⁵ דניאל בלוך, "פוסט מורטאם לד"ש", **דבר**, 23/8/1978; אריה כנרת, "רק מ-60 מ-135 חברי מועצת ד"ש באו לכנס בראשות ידן", **דבר**, 25/8/1978; אבי בטלהיים, "בית המשפט דחה בקשה לצו שימנע את פירוק ד"ש", **מעריב**, 9/11/1978; "ידן יציג מועמדותו ליו"ר מזכירות הדמוקרטיה", **מעריב**, 24/8/1979; **מעריב**, 19/3/1980; אברהם תירוש, "תמיר: איננו מתכוונים לקפוץ ולהתאבד כדי שמשוה יהנה", **מעריב**, 28/4/1980; דניאל בלוך, "לידתה, התפוררותה ומותה של ד"ש", **דבר**, 31/10/1980.

¹⁴⁶ צבי אילן, "הביקור הכפול של ידן", **דבר**, 17/6/1979; **דבר**, 18/6/1979.

147 "ידין חש בטוב", **דבר**, 19/10/1979.

148 "השרים אישרו הקמת ענף ביטוח סיעוד", **מעריב**, 11/6/1980; "50 מיליון ל"י יושקעו בשיפוץ בתים בהתקווה", **מעריב**, 18/6/1980.

149 אהרון פריאל, "פרופ' ידין: אושרו 1700 תוכניות לשכונות המצוקה", **מעריב**, 4/7/1980; מרדכי אלקן, "ידין: נעודד קבלנים לבנות דירות להשכרה", **מעריב**, 11/7/1980.

150 "מימון לגני טרום חובה", **דבר**, 19/8/1980; "אושרו הנחות בגני טרום חובה במסגרת פרויקט שיקום השכונות", **דבר**, 15/9/1980.

151 גיל קיסרי, "מה נותר מפרוייקט שיקום שכונות המצוקה", **מעריב**, 13/10/1978; אלי דנון, "שכונה א' באילת: תורמים אל תתרמו", **מעריב**, 29/5/1980; **מעריב**, 1/7/1980; יוסף דוריאל ויוסף וקסמן, "לאיפה הולך הכסף? שאלו נציגי השכונות בעצרת הסוכנות", **מעריב**, 2/7/1980.

152 דניאל בלוך, "ידין וכץ יפרשו מהמשלה אם לא יוחלט על הקדמת הבחירות", **דבר**, 13/1/1981; אריה כנרתי, "מועצת הדמוקרטים תאשר המלצת ידין על פירוק מרצון", **דבר**, 19/2/1981; אריה כנרתי, "הערב – מועצת הפירוק של הדמוקרטים", **דבר**, 3/3/1981; אריה כנרתי, "בערב עצוב התפרקה התנועה הדמוקרטית", **דבר**, 4/3/1981; "אין עוד סיעה דמוקרטית – אושר בכנסת", **דבר**, 11/3/1981.

153 "ידין: יש לי לאן ללכת. אני חוזר לחפור", **דבר**, 19/2/1981.

154 צבי אילן, "ידין חוזר לחפירות", **דבר**, 12/8/1981.

155 אברהם מלמט, "שלושה הבתים של ידין", **מעריב**, 28/6/1985; אריה בנדר, "צומחים כאן שני עמים", **מעריב**, 25/4/1986.



שירות לקוחות, טל': 0302-1863

תוה"ד | מולטימדיה ופרסומים